

Čarolija igre: igračke u pretpovijesti i antici iz zbirki Arheološkog muzeja u Zagrebu

---

Balen-Letunić, Dubravka; Rendić-Miočević, Ante

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:999587>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

Dubravka Balen-Letunić
Ante Rendić-Miočević

ČAROLIJA IGRE THE MAGIC OF PLAY

ČAROLIJA IGRE

Igračke u pretpovijesti i antici iz zbirki
Arheološkoga muzeja u Zagrebu

THE MAGIC OF PLAY

Prehistoric, Greek and Roman toys from the collections
of the Archaeological museum in Zagreb

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

2012.

KATALOG/CATALOGUE

Nakladnik/Publisher

Arheološki muzej u Zagrebu
Archaeological museum in Zagreb

Za nakladnika/For the Publisher

Jacqueline Balen

Urednik/Editor

Dubravka Balen-Letunić

Autori tekstova/Authors of the texts

Dubravka Balen-Letunić
Ante Rendić-Miočević

Autori kataloških jedinica/ Authors of catalogue entries

Dubravka Balen-Letunić
Dora Kušan Špalj
Ante Rendić-Miočević

Lektura/Language advisor

Ana Diklić (hrvatski), Sonja Bičanić (engleski)

Prijevod/Translation

Tomislav Bilić, Ivan Mirnik

Fotografije/Photographs

Marcel Burić, Alfio Klarić, Igor Krajcar, Daria
Ložnjak Dizdar, Kristina Mihovilić

Crteži/Drawings

Miljenka Galić

Oblikovanje kataloga/Catalogue design

Igor Krajcar

Tisak/Printed by

Tiskara "Zelina" d.d.

Naklada 300 primjeraka/Printed in 300 copies

IZLOŽBA/EXHIBITION

Autori izložbe/Authors of the exhibition

Dubravka Balen-Letunić
Ante Rendić-Miočević

Autor prostorne koncepcije i oblikovanja izložbe/ Exhibition design and conception

Renata Waldgoni

Grafičko oblikovanje izložbenih panoa/ Graphic design of exhibition panels

Igor Krajcar

Restauracija izložaka/ Restoration of the exhibited objects

Sladana Latinović, Zrinka Znidarčić

Tehnička pomoć/Technical support

Ivan Troha, Robert Vazdar

Pomoć pri realizaciji izložbe/ Exhibition assistants

Zorica Babić, Ana Đukić, Karmen Farac

Zahvale/Acknowledgement

Vesna Herak, Daria Ložnjak Dizdar, Alfio
Klarić, Goranka Lipovac Vrkljan, Kristina
Mihovilić, Ivana Ožanić Roguljić, Renata
Waldgoni

Tiskanje kataloga i realizaciju izložbe financijski
je pomogao Gradski ured za obrazovanje, kult-
uru i šport Grada Zagreba/ The printing of this
catalogue and the realization of the exhibition
were financed by the City office for education,
culture and sports of the City of Zagreb

ISBN: 978-953-6789-64-1

CIP zapis dostupan u računalnome kata-
logu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 794391

Sadržaj Contents

Dubravka Balen-Letunić & Ante Rendić-Miočević

Uvod

Introduction

5

Dubravka Balen-Letunić

Igre i igračke u pretpovijesti

Games and toys in Prehistory

13

Ante Rendić-Miočević

Igre i igračke u antici

Games and toys in Greek and Roman time

30

Katalog

Catalogue

41

Korištena literatura

Bibliography

61

Svaka je igra u krajnjoj liniji i prije svega slobodan čin. Igra na zapovijed više nije igra. I dijete i životinja igraju se jer im to čini zadovoljstvo, i upravo u tome leži njihova sloboda.

Johan Huizinga

First and foremost, then, all play is a voluntary activity. Play to order is no longer play... Child and animal play because they enjoy playing, and therein precisely lies their freedom.

Johan Huizinga

Prije punih 30 godina, danas već davne 1982. godine u suradnji Arheološkoga muzeja u Zagrebu i varaždinskoga Gradskoga muzeja bila je realizirana izložba s naslovom *Igračke u prethistoriji i antici (Iz zbirki Arheološkog muzeja u Zagrebu)*. Autori izložbe te kratkoga uvodnog teksta i natuknica za kataloške jedinice, objavljeni u vrlo skromno opremljenom prigodnom izložbenom katalogu, bili su kustosi zagrebačkoga Muzeja Dubravka Balen-Letunić i Ante Rendić-Miočević. Ako danas sjećanja ne varaju tom zanimljivom projektu njegovi su tvorci tada pristupili s dobrom voljom i s mnogo entuzijazma, ali sa slabim izgledima da bude uspješan i da u javnosti bude prihvaćen na priželjkivanoj razini. Uvjeti priređivanja izložbe tada su bili doista vrlo skromni i teško su usporedivi s današnjima, ne samo zbog nedovoljnih

It was exactly thirty years ago, when in 1982, the Zagreb Archaeological Museum and the Varaždin City Museum produced an exhibition called „*Toys in Prehistory and Antiquity (From the Collections of the Zagreb Archaeological Museum)*“. The authors of this exhibition and the short introductory text in a quite simple exhibition catalogue were the work of curators of the Zagreb Museum, Dubravka Balen-Letunić and Ante Rendić-Miočević. If memory does not fail us, this interesting project was approached by its creators with good will and much enthusiasm, but with little hopes for success and acceptance by the general public on an adequate level. Conditions were really modest in those days, if compared with those we have now, and not only because of the shortage of financial means we had at our disposal then. In the meantime there has been much technological and other progress especially since the eighties of the 20th

financijskih sredstava, nego i zbog puno slabijih tehnoloških i drugih mogućnosti. Unatoč tomu ta se izložba uvrstila među najposjećenije muzejske izložbe, a odjeci su bili više nego povoljni i nadasve poticajni. Rezultati koje je izložba postignula opovrgnuli su naime sva očekivanja, nadmašivši i najhrabrija predviđanja. Izložba je nakon Zagreba i Varaždina gostovala u gotovo svim većim središtima Hrvatske i posvuda doživjela sjajnu recepciju, a reagiranja su bila više nego neočekivana i pristizala su iz različitih krajeva Hrvatske, ali i iz inozemstva. Njezin na neki način, bizaran sadržaj očito je privukao pozornost i potaknuo širu i stručnu javnost na razmišljanja o vječnoj čovjekovoj potrebi za igrom. Jedino za čime je možda trebalo žaliti jest činjenica, što izložbeni katalog, zbog tadašnjih standarda za izložbe takva tipa, nije mogao biti na priželjkivanoj razini, ali se na to nije moglo utjecati.

Tri desetljeća mnogobrojne generacije muzejskih posjetitelja nisu dakle imale prigodu vidjeti izložbu i građu koja je za tu prigodu bila odabrana i prezentirana, pa nije čudno što je danas pamte samo rijetki. Čini se stoga da je proteklo razdoblje ispunilo punu mjeru te da je došao pravi trenutak za organiziranje izložbe slična sadržaja, tj. za svojevrsan „remake“ nekadašnje izložbe. Poticaj za njezino novo izdanje bila je inicijativa vukovarskoga Gradskog muzeja da je predstavi u svojim obnovljenim izložbenim prostorima. Potom je zaključeno da će prvo biti postavljena u matičnom, zagrebačkom Arheološkom muzeju, a potom u Vukovaru i po mogućnosti u još nekim zainteresiranim sredinama. Prema prethodnom planu trebala je biti otvorena potkraj 2011. godine, ali je odluka promijenjena i otvorenje je pomaknuto za Noć muzeja, manifestaciju koja je na široj razini stekla status iznimno važnoga kulturnog događaja.

century. In spite of all this, the exhibition turned out to be one of the best visited exhibition and reactions were more than positive, indeed inspiring. They surpassed all expectations, even the most optimistic forecasts. After Zagreb and Varaždin the exhibition toured through almost all the major centres in Croatia and was very well received. Reactions were unexpectedly good and arrived from various parts of Croatia and also from abroad. It was obvious that its somewhat bizarre contents attracted the attention of both the wider public and specialists and inspired them to think of the eternal human necessity to play. The only fact we must be sorry for was the exhibition catalogue, which was not on the level one wished for, but this was the standard for exhibitions of similar type and complexity and were not possible to alter.

For three decades many generations of museum visitors did not have any opportunity to see this exhibition, or the material chosen and shown on this occasion. No wonder that only a few people remember it. It seems therefore that now is the right time to repeat an exhibition with similar contents, for a sort of remake of the past exhibition. The impetus for a new edition of the aforesaid exhibition was the initiative by the Vukovar City Museum, where interest was shown for a presentation of this exhibition in the renovated exhibition rooms. In the meantime it was decided that it would be a pity to show the exhibition only in Vukovar and that it ought to be previously opened in the central Zagreb Archaeological Museum, and after Vukovar, possibly in some other centres where there might be interest in it. According to the planned schedule, the exhibition should have been opened towards the end of 2011, but this decision was altered and it was fixed that it ought to take place on the occasion of the 2012 Museum Night, a manifestation which has acquired the status of an exceptionally important cultural event.

Thanks to the already mentioned circum-stances,

Zahvaljujući navedenim okolnostima potpisani autori pripremili su izložbu, priskrbivši joj posve novo ruho. Izložba je time svakako dobila na vrijednosti i privlačnosti, pa se treba nadati da će je prihvatiti i današnje generacije muzejskih posjetitelja. I u sadržajnom je pogledu učinjeno niz promjena i, nadamo se, određenih poboljšanja. Pritom ne mislimo samo na povećan broj izložaka i pratećega ilustrativnog materijala, nego i na činjenicu što je tiskan „pravi“, ambicioznije koncipiran katalog izložbe, a što prije nije bilo moguće. Naposljetku se želimo zahvaliti svima koji su na bilo koji način pomogli realizaciju izložbe: njihova imena te ustanove koje su pomogle i omogućile ostvarivanje ovoga projekta, navedeni su u impresumu ove publikacije.

Razmišljajući o igračkama i trajnoj čovjekovoj potrebi za igrom, fenomenima potvrđenim i u dalekoj prošlosti, razložnim se čini zapitati se je li i koliko je na njih utjecala promjena okolnosti tijekom proteklih stoljeća i tisućljeća, od najstarijih pretpovijesnih vremena, odnosno od kasnijega grčko-rimskog doba do sadašnjosti obilježene velikim tehnološkim i civilizacijskim postignućima. Valja potražiti odgovor na pitanje što igre i igračke znače današnjim naraštajima i poglavito djeci te imaju li jednako značenje i smisao kakvo im je bilo pridavano u davnoj, ali i u novijoj prošlosti, pa i u onoj koja još nije izbljedjela i koja je duboko usađena u sjećanja mnogih naših nostalgičnih suvremenika. Odgovor na postavljeno pitanje na prvi bi pogled mogao izgledati jasan i neupitan, ali se čini da stvarnost ipak nije u tolikoj mjeri transparentna i jednoznačna. Činjenica je naime da unatoč turbulentnim vremenima

the present authors have prepared this exhibition in a new shape, with a different visual set design. Thus the exhibition has certainly gained in value and attractiveness and we hope that it will be received as such by present generations of museum visitors. It has also undergone certain changes in its contents, and, as we hope, certain improvements. By this we do not only think of the enlarged number of exhibits and accompanying illustrative materials, but also by the fact that a «real», more ambitiously conceived catalogue has been printed, which was not the case on the earlier occasion.

And finally we wish to express our thanks to all those who in any way helped the exhibition to be realized: their names, as well as the names of various institutions, which helped and made the realization of this project possible, are all listed in the impressum of this publication.

Contemplating toys and the constant human urge to play - a phenomenon with roots reaching deep into the past – it is rational to ask the question whether and how much the circumstances have changed in course of the past centuries and millenia, from the remote prehistoric times, over the Graeco-Roman era down to our times. The latter have been marked by unexpected technological progress and major achievements. We need to consider the question: what do games and toys mean to contemporary generations and whether they have an identical meaning and significance, that they had in the past, including more recent times, and even still present in the nostalgic and sad memories of some of our contemporaries. At first the answer to this question seemed clear and without discussion, but reality is not so simple. The fact is, that in spite of turbulent times and problems of existence, more and more

i egzistencijalnim problemima koji iz dana u dan postaju težim bremenom naše svagdašnjice, potreba za igrom i igračkama ipak nije utihnula. Štoviše, igra je ostala nezaobilaznim čimbenikom u životima većine današnjih ljudi, a igre i igračke zadržale su već dosegnuto visoko mjesto na ljestvici ukupnih društvenih prioriteta. U takvu kontekstu od osobite je važnosti što su igre i pribor koji im je služio oduvijek bili važan segment u životima stanovništva, poglavito u duhovnoj sferi, budući da su poticale kreativnost i maštovitost djece, ali i odraslih ljudi, neovisno o njihovom uzrastu ili spolu. Ako bismo željeli proniknuti u bit promjena koje su se zbile u širokom vremenskom rasponu o kojemu je prethodno bilo riječi, ustanovili bismo da su se ponajviše očitovale u iznalaženju i uporabi novih materijala za izradbu igraćega pribora. Naime, nije teško uočiti da „klasične“ materijale prirodnoga podrijetla: keramiku, kamen, drvo, kost, različite vrste metala i slično sve više nadomještaju plastični materijali, a u najnovije vrijeme masovna je postala uporaba elektronike i vrlo sofisticirane računalne tehnike, koji nezaustavljivo mijenjaju sliku današnjega svijeta. Takve vrste igara i igraćega pribora, podjednako namijenjena djeci i odraslima, iz dana u dan bivaju sve popularnijima i u osnovi su odraz stanja koje je moguće pratiti u gotovo svim segmentima suvremenoga života.

Unatoč tim promjenama teško se oteti dojmu da su „klasični“ oblici igara i igraćega pribora koje poznajemo još iz davno minulih vremena, na neki način dominantni i aktualni i u sadašnjosti. Mnogobrojne igre i igračke nisu se mijenjale stoljećima i tisućljećima, a promjene su ponekad primjetne samo u detaljima ili odnosno najčešće u gotovo neprimjetnim nijansama. Govoreći vrlo uopćeno mogli bismo zaključiti da su

present in our everyday life, the necessity for playing and toys has not died out. On the contrary, it is still an indelable factor in the lives of the majority of people. Games and toys have retained a high place on the scale of total social priorities. In such a context it is of particular importance that they have always been highly position in the spiritual sphere and that they inspire creativity and phantasy both among children and adults, humans of both sexes and different ages. If we wished to penetrate into the core of the changes which have happened in such a wide time span, we would find that these changes were chiefly manifested in acceptance, i.e. application of new materials used for the fabrication of playthings. It isn't difficult to realize that «classical» materials, pottery, stone, wood, bone, different metals etc. are more and more replaced by plastic materials. In the most recent times we must add the mass application of electronics, i.e. computer technique, which has unstopably changed the entire image of our world. Such games and their equipment are from day to day becoming more popular and are a reflection of a state which can be followed in almost all segments of contemporary life. In spite of all the already mentioned changes, one can hardly escape the impression that the «classical» forms of games and toys, known from long past times, are still found today. The differences which have survived for centuries and millenia, are noticeable only in details. Speaking more generally, one ought to conclude that games, and in correspondence with them, toys, were chiefly intended for young generations of various age, but also, on the same scale to grown-ups, including individuals of mature, or even senior age. The latter needed some distance from an uneasy life and inevitable everyday concerns. In fact plays and toys are

igre, a sukladno tomu i igračke, poglavito bile namijenjene djeci i mladima, ali su gotovo podjednako zaokupljale i pozornost odraslih, uključujući i ljude u zreloj ili čak poodmakloj životnoj dobi kad su osjećali potrebu za odmakom od tegobna života i neizbježnih svakodnevnih briga. Tako su igre i igračke među rijetkim fenomenima za koje je moguće decidirano tvrditi da ne ovise o čvrsto definiranim dobnim granicama. Ljude su pratile kroz život od rođenja i najranijega djetinjstva, u razdoblju odrastanja te u zreloj dobi, a bez njih je teško zamisliti i život u dubokoj starosti. Potrebno je, međutim, istaknuti da igre i igračke nisu služile isključivo razbibrizi i zabavi, odnosno opuštanju i kraćenju dokolice. Na različite su načine bile izravno uključene u procese odrastanja i postupnoga sazrijevanja, a sukladno tomu i učenja i stjecanja novih znanja. Igre i igračke su tako bile čimbenikom koji je u stanovitoj mjeri pridonosio izgradnji svake pojedine osobnosti. Repertorij igara i igraćaka velikim dijelom bio je ovisan o životnoj dobi, a i o spolu. Naposljetku, ono što u javnosti ponekad izaziva čuđenje i nevjericu proizlazi upravo iz njihove svojevrsne bezvremenosti, tj. iz činjenice da između igara i igraćaka koje su bile privlačne starijim generacijama i onih koje su i danas popularne i rado prihvaćene u osnovi nema bitnih razlika.

among the rare, few phenomena, for which age boundaries have never been firmly defined. They have been companions of all of us, from birth and the earliest infancy, over the period of adolescence and mature age. We can hardly imagine life without them in old age. We must, however, point out that plays and toys did not only serve exclusively as past-time, amusement and relaxation, or were merely a way of making use of leisure. They were directly linked with the process of growing up and maturing, learning and acquisition of new knowledge. Therefore they were a factor which greatly contributed to the building up of a personality: they were an important factor in the life of every individual. It is natural that the repertory of games and toys greatly depended on age, and of course, of sex. What causes much wonder and sometimes disbelief of the public derives from their timelessness, i.e. from the fact that there are no essential, major differences between the games and toys, that used to attract past generations and those, so gladly accepted nowadays. Those who have studied the phenomenon of games and toys could not oversee the fact that everywhere, in different parts of the world and in different eras, the starting points of games and toys are similar or the differences among them can be considered as insignificant.

Prizori iz dječjeg života: mramorni poklopac (?) dječjeg sarkofaga iz nekadašnje zbirke Laval Nugenta, Minturno (?), Italija, sredina 3. st.
Scenes from children's life: marble lid (?) of a child's sarcophagus from the former Laval Nugent Collection, Minturno (?), Italy, mid-3rd c.

Igre i igračke u pretpovijesti

Tijekom pretpovijesnih razdoblja, u rasponu od starijega kamenog do mlađega željeznog doba, o igrama i igračkama moguće je raspravljati samo na temelju materijalnih dokaza, a oni čine manji i znanstveno još uvijek nedovoljno valoriziran segment tadašnje materijalne kulture. Za rana razdoblja, tj. starije i srednje kameno doba (*paleolitik*, *mezolitik*) o igračkama i o igri gotovo i nema materijalom dokazivih podataka. Na izložbi je stoga riječ o predmetima za igru koji potječu iz razdoblja mlađega kamenog (*neolitik*) pa sve do mlađega željeznog doba (*laten*), periodu dugom šest milenija. Ostali su sačuvani zahvaljujući trajnosti materijala od kojih su izrađeni, uglavnom pečenoj glini (keramici), kosti ili, što je rjeđe, metalu. Premda su opipljivi dokazi o tadašnjim igrama i igračkama skromni, treba imati na umu da je znatan broj predmeta namijenjenih igri bio izrađivan od materijala organskoga podrijetla, podložnijega bržem propadanju. Pritom se misli na igračke izrađene od drva, kože, vune, tekstila, slame i slično, koje zbog klimatskih uvjeta nisu ostale sačuvane. Pomagalima za igru, koja su u prvome redu bila namijenjena djeci, sigurno su pripadali i različiti predmeti iz prirodnoga okoliša, koji su zahvaljujući prikladnu obliku i odgovarajućim svojstvima, uz malo mašte mogli poslužiti djeci u igri. Sigurno su kameni oblutci, drveni štapovi, školjke, kućice puževa, pijesak, lišće, cvijeće, šižarke, žirovi ili lješnjaci bili često korišteni u različitim igrama. Slično su, ili isto kao i danas, iz pupoljaka divljega

Games and toys in prehistory

When discussing the concepts of playing and toys in prehistory, from the Early Palaeolithic to the Late Iron Age, one is constrained to material evidence, which represents a smaller and insufficiently evaluated segment – in scientific terms – of the material culture of that period. There are almost no material evidence for toys and playing in early prehistoric periods, that is, Palaeolithic and Mesolithic. Thus, the exhibition displays the toys from the Neolithic period to the Late Iron Age (*La Tène*), encompassing six millennia. These toys were preserved because of the durability of raw materials from which they were made, mostly fired clay (ceramic), bone, or, much rarer, metal. Although tangible evidence for playing and toys from these periods are rather humble, we should keep in mind the fact that the majority of toys were produced from organic materials, susceptible to deterioration (the toys made of wood, skin, wool, textile, straw etc., that perished under the local climatic conditions). Various objects found in the environment were also utilized as toys, mostly by children, especially those of appropriate form and characteristics that could be used in children's play with only a small amount of imagination involved. Pebbles, sticks, shells, sand, leaves, flowers, seeds such as pine cones, acorns or hazelnuts were certainly often used in different games. From buds of wild poppy dolls were made, similar to those produced in the same way today, while a stick could be transformed, in a child's hands, depending on the type of the game, into a hobby-horse, spear or sword. Beating

maka nastajale lutkice, od kapica žira zdjelice, a štap se u dječjim rukama, ovisno o igri, preobražavao u konjića, koplje ili mač. Udaranje pak štapom po različitim predmetima bila je i ostala omiljena zabava djece najranije dobi. Iako se čini nemogućim, igrati se moglo i sjemenkama čička koje su kad se skupe i stisnu u grudu nalik na loptu. Za igru su bile pogodne i različite vrste trava, pa se tako puhanjem u svježju stabljiku raži ili maslačka mogao proizvesti piskutav zvuk, a sličan zvučni efekt dobivao se i puhanjem u vlat trave stisnute među palčeve ruku. Jakim udarcem po listu smještenu na stisnutu šaku nastajao je snažan praskav zvuk. Valja pretpostaviti da su se djeca rado igrala s životinjama, primjerice zečevima, vjevericama, pticama, ježevima, kornjačama ili različitim kukcima.

with a stick upon various objects was, and still is, a favourite pastime for the youngest. Although it seems impossible, one could play with bur seeds, compressing them into a ball. Various grass species could have been used for playing: by blowing into a fresh rye or dandelion stalk one could produce a whistling sound, while a similar sound effect could have been created by blowing into a grass stalk compressed between thumbs. A heavy blow on a leaf placed onto a fist created a loud explosive sound.

It can be assumed that children liked to play with animals, such as bunnies, squirrels, birds, hedgehogs, turtles and various species of insects.

With the development of material production, especially the intensifying of the production of pottery and the ensuing wider usage of

1. Igrajući se, djeca su rado posezala za predmetima iz okoliša i maštovito ih prilagođavala igri. Pijesak, oblutci, štapovi, raznovrsno sjemenje, trave i cvijeće te životinje oduvijek su bili dio njihova interesa.

1. Various objects found in the environment encountered by children while playing were imaginatively utilized as toys. Sand, pebbles, sticks, various seeds, grass, flowers and different kinds of animals were always the object of their interest.

2. Idealna rekonstrukcija neolitičkoga prostora s prikazom obitelji pri svakodnevnim aktivnostima, a djeci je to ponajprije igra (Kalchev/Калчев 2005.).

2. A reconstruction of a Neolithic scene with a depiction of a family engaged in everyday activities, which for children means in the first place play (Kalchev/Калчев 2005.).

S razvitkom materijalne proizvodnje, posebice intenzivnije keramičke produkcije, a potom i sve šire uporabe različitih vrsta materijala, repertoar sredstava za dječju igru postajao je sadržajno sve bogatiji. Među sačuvanim arheološkim materijalom najzanimljivije su, a također i najbrojnije, igračke oblikovane po uzoru na svakodnevne uporabne predmete. Najčešće su to bili različiti oblici posuda izrađivani u manjim dimenzijama, primjerenim dječjoj dobi. U sačuvanom arheološkom materijalu, najvećim dijelom pronađenom u pretpovijesnim naseljima, takve su vrste igračaka mahom izrađene od gline. To svakako ne treba pripisati slučaju, jer je glina materijal vrlo podatan za modeliranje, a čvrst i otporan nakon pečenja. Kako gline u prirodi ima u izobilju, bila je u najširoj primjeni u gotovo svim oblicima materijalne kulture pretpovijesnoga stanovništva, pa

various materials, the repertoire of toys in the wider sense became increasingly enriched. Among the preserved archaeological finds the most interesting and, in the same time, the most numerous are the toys created in the form of everyday objects used by certain population. Most frequently these were different forms of vessels executed on a smaller scale, adequate for the children. These toys were generally produced of clay and were found in prehistoric settlements. This is certainly not only an accident, because clay is a material favourable for modelling, yet firm and resistant after firing. Since it is abundantly present in the environment, it was widely used in almost every aspect of material culture of prehistoric populations, thus also in the manufacturing of toys produced by adults, often with much care, for the needs of the children. Scientifically, it is important that these miniatures often imitated in form and

3. Keramičke igračke iz pretpovijesnih razdoblja
3. Prehistoric ceramic toys

4. Malena keramička kupa – igračka rađena po uzoru na kupe iz svakidašnje uporabe, Sarvaš (kat. 2)

4. A small ceramic toy-cup modelled on the cups for everyday use (cat. 2)

i u proizvodnji igračaka koje su odrasli, često s puno pažnje, izrađivali za potrebe dječje igre. Sa znanstvenoga gledišta važno je što su minijaturne posude-igračke vrlo često oblikom i ukrasom oponašale posude standardnih dimenzija, što arheolozima pruža mogućnost uklapanja takvoga materijala u tzv. kulturne skupine, a tako ujedno i preciznijega vremenskog određivanja. Takve odlike imaju i dvije posudice iz Sarvaša (kat. 2, 3) – malena kupa na zvonolikoj nozi, visoka 3,3 cm, i zdjelica, čija visina iznosi svega 1,5 cm. Naime, obje su minijaturne kopije posuda za pripremanje i posluživanje hrane žiteljima tzv. *sopotske kulture*, koji su tijekom 5. tisućljeća prije Krista živjeli na prostoru velikoga dijela kontinentalne Hrvatske. Još jedna minijaturna kupa na nozi, pronađena također u Sarvašu (kat. 27), ima elemente po kojima je možemo decidirano kulturno i vremenski odrediti. Njezin oblik i ornamentika upućuju na pripadnost tzv. *vučedolskoj kulturi* najmlađoj i najatraktivnijoj bakrenodobnoj kulturi 3. tisućljeća prije Krista. Prepoznatljivom je čini keramika

ornament the vessels of standard dimensions, which allows the archaeologists to affiliate this material to the so-called cultural groups and thus to recognize their precise chronological position. These are the characteristics of two vessels from Sarvaš (cat. nr. 2, 3) – a small cup on a bell-shaped stem (3.3 cm high) and a small bowl (1.5 cm high). Both are miniature copies of vessels used for preparing and serving food in the so-called *Sopot culture*, encompassing the large part of the continental Croatia in the 5th millennium BC. Another miniature stem goblet from Sarvaš (cat. nr. 27) exhibits certain elements that allow us to affiliate it both culturally and chronologically. Its form and decoration suggest its affiliation to the so-called *Vučedol culture*, the latest and most attractive Eneolithic culture of the 3rd millennium BC. Its characteristics are distinctive forms of pottery with magnificent decoration; a fraction of these features are present on this small goblet used as a toy by a little girl, certainly belonging to this populace. A skilful potter's hand is recognizable on a small jug found in Vukovar (cat. nr. 40); this particular potter, besides the standard pottery production, also manufactured toys. The body of the jug is decorated with vertical grooves

5. Maleni keramički stol, Sarvaš (kat. 30)
5. A small ceramic table, Sarvaš (cat. 30)

osebujnih oblika i raskošne ornamentike, a djelić tog umijeća vidljiv je i na malenoj kupi kojom se nekoć igrala djevojčica, nedvojbeno pripadnica te kulture. Vješta ruka keramičara koji se, uz standardnu proizvodnju posuda, prihvatio i izradbe igračaka zamjetljiva je i na malenom vrču pronađenom u Vukovaru (kat. 40). Trbuh mu je ukrašen okomito žlijebljenim ukrasom, i premda su mu okolnosti nalaženja nepoznate, stilske odlike, tj. oblik, boja i ukras jasno upućuju na to da je nastao u okrilju tzv. *daljske kulturne grupe* kasnoga brončanog doba, tj. u 10. stoljeću prije Krista.

Osim posudica proizvedenih u sklopu standardne keramičke produkcije, u kojoj su odrasli radili igračke za djecu u puno većem broju nailazi se na posudice koje su izrađivala sama djeca, inspirirana radom odraslih. Ta je kategorija igračaka posebno zanimljiva, jer je usprkos težnji za imitiranjem poznatih oblika i ukrasa, na njima vrlo jasno izražen faktor samostalnosti i kreativnosti. Najčešće su oponašani različiti oblici zdjela ili šalica sasvim jednostavnih oblika, koji nisu karakteristični samo za jednu, već su svojina mnogobrojnih

and its stylistic features, that is, form, colour and ornament (although the circumstances of the find are unknown), clearly suggest that it should be affiliated to the so-called *Dalj culture of the Late Bronze Age* (10th c. BC). Besides the vessels manufactured in the standard pottery production, where adults made the toys for children, the vessels produced by the children themselves, inspired by the work of adults, are much more frequent. This category of toys is especially interesting, because, the desire for imitating familiar forms and ornaments notwithstanding, the creativity and independence of makers is clearly indicated. The most frequently imitated forms were different types of simple bowls and cups that were not characteristic for a single prehistoric culture, but were a common property of many such cultures. It is thus very hard, occasionally almost impossible (another reason is the simplicity of their production), to affiliate these toys either culturally or chronologically, when the archaeological context is lacking. They were all made of a surplus of clay in the creation of standard vessels. These lumps of clay were formed

6. Keramičke zdjelice iz Bogdanovaca i Sotina s vidljivim otiskom dječjeg prsta (kat. 54, 55)
6. Small ceramic bowls from Bogdanovci and Sotin with imprints of children's fingers (cat. 54, 55)

kultura pretpovijesnoga razdoblja. Upravo stoga, a i zbog jednostavnosti izradbe, takve je igračke izvan arheološkoga konteksta vrlo teško, ponekad gotovo i nemoguće posve pouzdano vremenski i kulturno odrediti. Sve su one izrađene od gline koja bi preostala kao višak materijala nakon izradbe standardnih posuda. Preostali grumeni gline jednostavnim i često nevjешtim utiskivanjem dječjega prstića poprimali su željeni oblik posudice prikladne za igru. Zanimljivo je da su na nekim posudicama ostali sačuvani otisci dječjih prstića koji su pečenjem gline trajno fiksirani te poput žive riječi tumače neispisane stranice povijesti dječjega stvaralaštva u davnim pretpovijesnim razdobljima. Istim načinom modelirana je i

into small toy-vessels by a simple and, often, unskilled kneading executed by children with their fingers. It is interesting that some of the toy-vessels have imprints of children's fingers permanently conserved by the firing process and, like a living word, interpret the unwritten pages of history of child creativity in the far-off times of prehistory. Small vessels from Bogdanovci (cat. nr. 54) and Sotin (cat. nr. 55) were modelled in this way by a child kneading with its fingers a clay ball and creating a toy-vessel. A laboratory examination could not precisely determine the age of the children that produced these two toys. The surface of the vessels has peeled off because of the acidity of the soil; with it, the imprint of the fingerprints, gentle and unpronounced

7. Terenski snimak peći iz pretpovijesne kuće otkrivene u Puli. U njoj je, uz keramičko posuđe namijenjeno za pripremanje i posluživanje hrane, nađeno i mnoštvo posudica za igru (Mihovilić 2011.).

7. A photograph of an oven from a prehistoric house discovered in Pula. Numerous toy-vessels were found in this house, together with ceramic vessels used for preparing and serving food (Mihovilić 2011).

posudica iz Bogdanovaca (kat. 54) i Sotina, (kat.55) koju je izradilo dijete utiskivanjem prstića u kuglicu gline, dobivši tako zdjelicu za igru. U oba slučaja, kako su to pokazala laboratorijska ispitivanja, nije bilo moguće posve sigurno odrediti starost djeteta. Naime, zbog kiselosti zemlje u kojoj su pronađene, površinski je sloj posudica oljušten, a s njime je «izbrisan» i otisak papilarnih linija, koje su kod djece nježne i slabo naglašene, pa stoga često ne ostavljaju jasno vidljive tragove. No, sudeći po dimenzijama prstića zdjelice za igru napravila su djeca rane životne dobi. Unutar spomenute kategorije igračaka znatan je broj primjeraka kojima je oblik prepoznatljiv, pa su sukladno tome kulturno i vremenski opredjeljive, ali im je izradba gruba i lišena detalja. Za njih se stoga ne može reći sa sigurnošću tko ih je izradio. Moguće je da su ih za potrebu igre izradile odrasle osobe, pridržavajući se uobičajenih

in children, and thus often not leaving any clear traces, was also lost. Yet judging by the dimensions of the fingers, the toy-vessels were made by young children.

A significant number of specimens belonging to the category of toys have a recognizable form, thus allowing a precise cultural and chronological affiliation, but they were produced coarsely and without any attention to details. Thus we cannot be certain who made them. It is possible that they were produced by adults for children, in compliance with the usual forms of pottery, but without the additional effort in the execution of details. On the other hand, it is also possible that they were produced by children, who have not yet mastered the technique of clay modelling. It should be emphasized that some games had also an educational function, rather than merely being fun. In the first place this applies to children's creative cooperation in the manufacturing of ceramic toy-vessels,

8. Posudice – igračke iz pretpovijesne peći pronađene u Puli (Mihovilić 2011.).

8. Toy-vessels from a prehistoric oven discovered in Pula (Mihovilić 2011).

oblika keramičke produkcije, ali bez dodatnoga truda oko doradivanja detalja. No, isto tako je posve moguće da su ih radila djeca koja su nedovoljno ovladala tehnikom modeliranja gline. Naime, valja naglasiti da su neki oblici igara osim zabavne imali i odgojnu funkciju. Ponajprije se to odnosi na kreativno sudioništvo djece u izradbi keramičkih posudica, jer je takva vrsta igre bila ujedno prilika za pripremu djece na aktivnosti koje će im u zreloj dobi biti prijeko potrebne. Dakako da su djeca igrajući se svakodnevno oblikovala velik broj različitih igraćaka, poglavito posudica, no samo su poneke od njih, zajedno s posuđem za svakodnevnu uporabu, stavljane u lončarske peći. Stvrdnute pečenjem dobivale su otpornost, a s time i dugotrajnost, tako da su neki primjerci, tisućljećima usprkos, ostali sačuvani sve do danas. U tu kategoriju igraćaka mogla bi se uvrstiti amforica iz Vukovara (kat. 35) i šalica iz Siska (kat. 45). Prva se svojim oblikom uklapa u keramičku

since this type of game was also a preparation for children for the activities that will be necessary for them to master in their adult age. Naturally, children have in their everyday play created a number of different toys, especially toy-vessels, but only a fraction of those were, together with pottery for everyday use, put into pottery kilns. The firing process has solidified them and given them resistance and longevity, so that certain specimens were preserved through millennia and remained integral until today. A small amphora from Vukovar (cat. nr. 35) and a cup from Sisak (cat. nr. 45) belong to this category of toys. The shape of the former responds to the ceramic production of the so-called Vatina Middle Bronze Age culture, and its models are found in the area occupied by that culture. The standard small amphorae had tall and highly polished walls; the form of this particular toy-vessel is partially similar to the specimens used in the 17th c. BC, but the production quality is much lower. The small cup from Sisak is basically similar to those used

9. Mala šalica – igračka rađena po uzoru na šalice iz svakidašnje uporabe, Sisak, Velika Gorica (kat. 45)
9. A toy-cup produced as an imitation of cups in everyday use, Sisak, Velika Gorica (cat. 45)

produkciju tzv. *vatinske kulture* srednjega brončanog doba, pa joj stoga uzore i nalazimo na prostoru njezina rasprostiranja. Amforice standardne proizvodnje tankih su, do visokog sjaja izglacanih stjenka, a primjerak namijenjen igri samo je donekle oblikom, ali ne i kvalitetom izradbe sličan primjercima rabljenim tijekom 17. stoljeća prije Krista. I malena šalica iz Siska u osnovi slična šalicama kakvim su se služili žitelji različitih kulturnih skupina kasnoga brončanoga i starijega željeznoga doba, tijekom 9. do 8. stoljeća prije Krista na prostoru kontinentalnoga dijela Hrvatske. No i ona je, kao i prethodni primjerak, ispod kvalitete svojih oblikovnih uzora.

Osim minijaturnih posuda na pretpovijesnim se arheološkim nalazištima nailazi i na druge vrste keramičkih predmeta koji su služili igri. Najčešće su to maleni stolovi (kat. 24, 30), čamci, zvečke ili figurice koje prikazuju likove raznih životinja i slično. Neke od tih figurica lako su prepoznatljive, ali se nailazi i na takve

by different Late Bronze and Early Iron Age populations from the 10th to the 8th c. BC in continental Croatia. But it was also produced below the standards used in the production of its role-models.

Other ceramic objects, besides these miniature vessels, that were used for play were also found at prehistoric archaeological sites. Most frequent category of such finds are small tables (cat. nr. 24, 30), boats, rattles or figurines representing various animals, etc. Some of those figurines are easily recognizable, but some are not easy to identify because they are formed as unusual and imaginative mixtures, combining the elements of several different animals. There are almost no traces of dolls from these far-off times in our territories, although they most certainly were, and still are, the favourite girls' toys. It is a rare occurrence that anthropomorphic figurines are recognized as toys, that is, dolls. They are regularly imbued with a cultic function associated with general fertility. However, a

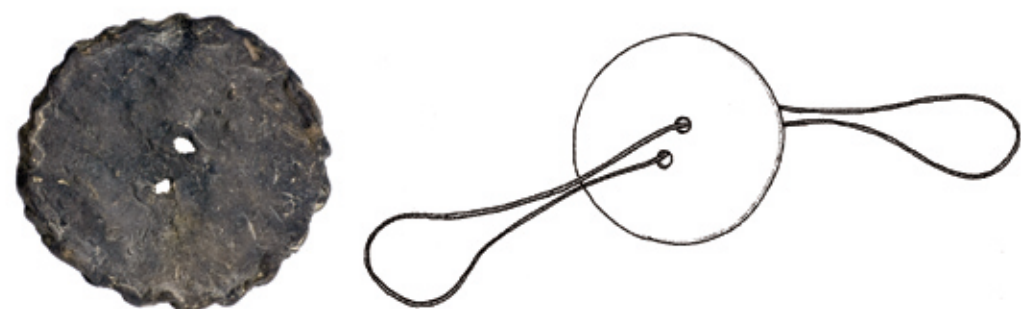

10. Mala amfora – igračka rađena po uzoru na amfore iz svakidašnje uporabe, Vukovar (kat. 35)
10. A toy-amphora produced as an imitation of amphorae in everyday use, Vukovar (cat. 35)

koje je teško identificirati jer su oblikovane u neobičnim i maštovitim kombinacijama, u kojim se sjedinjuju elementi više različitih životinjskih likova. O lutkama iz tih davnih razdoblja, koje su zacijelo bile i sve do danas ostale najmilije igračke djevojčica s naših prostora gotovo i nema spomena. Naime, rijetko kada se figurice ljudskoga lika u literaturi determiniraju i kao igračke, odnosno lutke. Gotovo redovito takvim se figuricama pridaje kulturna namjena povezana sa sveopćom plodnošću. Međutim, znatan dio njih su nevjesto modelirani primjerci bez naznaka koje bi ih povezivale s plodnošću. Realno je stoga pretpostaviti da bi upravo tako modelirane figurice mogle biti lutke za igru, poglavito zato što su mnoge od njih nađene u otpadnim jamama, okruženju koje nimalo nije primjereno kultu. Ne smije se smetnuti s uma i mogućnost izradbe lutaka od materijala organskoga podrijetla, primjerice tekstila, kože, slame ili drveta, koji je podatniji, mekši i za igru ugodniji, ali je sklon propadanju, pa lutke izrađene od takvih materijala nisu ostale sačuvane.

significant proportion of these figurines are unskillfully modelled specimens without any features associating them with fertility. It is allowed to suggest that figurines modelled in this fashion could have actually been dolls, especially since many of them were found in waste pits, a context rather inappropriate for cultic objects. We cannot disregard the possibility that dolls were also produced of organic materials, such as textile, straw or wood, which are more flexible, softer and more comfortable for playing, but are more susceptible to decomposition, so that the dolls made of such materials could not have been preserved.

The repertoire of ceramic toys is further supplemented by other features that engaged the children's attention. Ceramic rattles of different dimensions and forms are one of these categories, often made in animal form, and they are still today the favourite toys of the youngest children. Judging by the number of finds from various European, thus including Croatian, sites the favourite entertainment of older children in the entire prehistory

11. Keramičke pločice – „žetoni“ za različite vrste igara; primjerci bez rupe po sredini služili su za igre po shemi nacrtanoj na tvrdu podlogu, tj. ploču od keramike, drva, kamena i sl., a primjerci s po jednom ili dvije rupe činili su igračku danas poznatu pod nazivom zujalica, zuja, zujača, zujka ili potezača (kat. 68)
11. Ceramic plaques – 'jettons' used in various games; the specimens that were not pierced in the middle were used in games where they were moved on a scheme drawn on a hard surface (ceramic, wooden, stone boards), while those that were pierced (either once or twice) were used to make a toy that is today called buzzer, bullroarer, whirligig, button-on-a-string, etc. (cat. 68)

Repertoar keramičkih igračaka upotpunjuju i drugi sadržaji koji su zaokupljali dječju pažnju. Među njima posebnu kategoriju čine keramičke zvečke različitih dimenzija i oblika, često u obliku životinja, koje su, kao i danas omiljena zabava djece najranije dobi. Sudeći prema broju nalaza s različitih europskih lokaliteta pa tako i naših, omiljena zabava odrasle djece kroz sva pretpovijesna razdoblja bile su igre s okruglastim keramičkim pločicama. Najčešće su izrađivane brušenjem ulomaka razbijenih posuda, što je posebice uočljivo kod primjeraka na kojima su ostali vidljivi tragovi ornamentike. Za primjerke bez rupe po sredini pločice (67) uvriježeno je mišljenje da su to bila pomagala pri računanju ili, što je češće, «žetoni» za nama nepoznate igre. U svakom slučaju, bile su to igre u kojima su se «žetoni» pomicali po određenoj shemi nacrtanoj ili urezanoj na tvrdu podlogu, odnosno ploču od drveta,

were games involving small circular ceramic plates. They were most frequently produced by whetting the fragments of broken vessels, which is especially emphasized on the specimens with traces of decoration. The specimens without a hole in the centre (67) are generally believed to represent calculus accessories or, more often, jettons used in games we cannot reconstruct. In any case, the jettons were certainly moved on a certain scheme drawn or incised on a hard board made of wood or stone or, perhaps, drawn on a polished soil. One could differentiate among those games, certainly as numerous as today, according to the complexity of the underlying scheme and, thus, the rules of the game. Some researchers have interpreted the small plates with a hole in the centre (cat. nr. 65, 66) as decorations, that is, they believe they were threaded on a string and worn like necklaces, while the musicologists believe that

12. Rekonstrukcija igračke s pločicom, koja je po sredini mogla imati jednu ili dvije rupice; ta je jednostavna igračka „preživjela“ tisućljeća. Po zujavu zvuku dobivenom vrtnjom pločice po sredini konopca zove se zujalica, zuja, zujača, zujka ili potezača (kat. 65, 66/1)
12. A reconstruction of a toy with a small plaque that could have been pierced once or twice in the middle; this simple toy has survived for centuries. The buzzing sound produced by the rotation of the plate on a thread gave the toy its name (buzzer, bullroarer, whirligig, button-on-a-string). (cat. 65, 66/1)

keramike, kamena ili pak nacrtanoj na zaglađenom zemljanom tlu. Takve su se igre, kojih je jamačno nekada kao i danas bio velik broj, razlikovale po složenosti sheme, pa su sukladno tome različita bila i pravila po kojima se igra odvijala. Pločicama s jednom ili, što je rjeđe, dvije rupe po sredini koje nalikuju pucetu (kat. 65, 66, 68), pojedini istraživači pripisuju ukrasnu namjenu, tj. da su nanizane na uzicu nošene kao ogrlice, ili da su korištene kao zamašnjak za vretena, a muzikolozi smatraju da je riječ o jednom od prvih, a možda i prvom glazbalu. Premda se takvim pločicama ne osporava ukrasna ili funkcionalna namjena kao ni pripadnost tzv. aerofonim ili zrakozvučnim glazbalima, većina se istraživača ipak slaže u mišljenju da su tako oblikovane pločice služile ponajprije za igru, pa ih svrstavaju među najstariji pribor namijenjen igri. S njima se moglo igrati tako što bi se tanji preduplani konopac s krajevima svezanim u čvor provukao kroz rupicu pločice, a potom bi se kroz krajeve provukli kažiprsti kako bi se konopac zategnuo i kružnim zamascima pokretao po sredini smještenu pločicu. Prestankom kružne vrtnje i postupnim zatezanjem konopca pločica bi se nastavila okretati i pritom bi proizvodila zujav zvuk. Uspješnost igre ovisila je isključivo o spretnosti djeteta, koje je nastojalo ujednačenom vrtnjom i zatezanjem konopca iz pločice izvući što duži i zvučniji efekt. Ta prastara, jednostavna i vrlo zanimljiva igračka «preživjela» je tisućljeća. U nepromijenjenu obliku bila je zabavom seoske i prigradske djece sve do šezdesetih godina 20. stoljeća. Svako ju je dijete, bez pomoći roditelja, moglo samo izraditi stavljajući na konac krug izrađen od drveta, tvrdoga kartona, tankoga lima, keramike, a vrlo često koristilo bi se veće puće. Upravo zbog specifičnoga zvuka dobivena vrtnjom tu su igračku djeca nazvala zujalica,

they represent one of the earliest, if not the earliest, musical instrument. Although these plates could certainly represent a type of aerophone musical instruments, the majority of researches agree that their primary function was as toys and, therefore, they are considered to be among the earliest toys in general. They could be utilized in play by threading a thin double fibre with ends tied in a knot through the hole in the plate, and then pulling the forefingers through the ends of the thread in order to tighten it and moving the centrally placed plate by spinning the thread. When the spinning ended the plate would continue to rotate with the gradual tightening of the thread and would produce a buzzing noise. This ancient, simple and interesting toy has “survived” through centuries. It was used by both rural and suburban children in an unchanged form until the 1960s. Each child could have made it without the help of their parents by attaching a thread to a circle made of wood, hard cardboard, thin sheet, or ceramic. Often a larger button was used, as in previous times (cat. nr. 68). The children named this toy buzzer, bullroarer, whirligig, button-on-a-string (German Schnurrer, Schwirrer, Brummer, Brummknopf). A similar buzzing sound was also produced by a high velocity rotation of a wooden plate attached to a rope, and it is also categorized as a musical instrument. Moreover, some musicologists believe that this type of instrument was once a powerful magical tool used in fertility rites; on the other hand, majority of experts classes it among toys that were used in play, because of their simplicity, by numerous generations until the present day, and it was named thunder, bullroarer and, sometimes, buzzer. Taking the frequency of finds into account, the astragals, knuckle bones of hoofed animals, most often sheep, were often used in games by older children, but also adults. It was used in games

zujka, zujka ili potezača (njem. Schnurrer, Schwirrer, Brummer, Brummknopf). Sličan je zujav zvuk pri brznoj vrtnji davala i drvena pločica privezana konopcem za jedan kraj, a i nju često uvršćuju među glazbene instrumente. Štoviše, neki muzikolozi smatraju da je ova vrsta instrumenta bila nekoć moćno magijsko sredstvo rabljeno u obredima plodnosti. Većina ih ipak svrstava među igračke, koje su zbog jednostavnosti bile zabava mnogih generacija sve do danas, a nazivali su je germjavica, frnduljka, a nerijetko i zujalica. Sudeći po količini nalaza česta zabava djece zrelije dobi, ali i odraslih bila je igra astragalom, gležnim kostima papkara, najčešće ovaca. On je služio za igru i u razdoblju antike, u grčko i rimsko doba, te u srednjem vijeku, a u nekim područjima, kao primjerice u Mongoliji igra astragalom zadržala se sve do danas. Propozicije te igre u antici su poznate, ali je nedokučivo u kolikoj su mjeri ta pravila bila podudarna ili barem slična igrama astragalom u pretpovijesnim razdobljima.

O igrama za koje nisu korištena pomagala, odnosno igračke ništa se ne zna, jer pretpovijesne zajednice s naših prostora nisu

in the Classical Antiquity, both in Greek and Roman period, as well as in the Middle Ages; in some areas, for example in Mongolia, these games are practised even today. The rules of the game in the Antiquity are known, but it is impossible to discern whether these rules were identical or in what way they were similar to those of prehistoric astragal games.

We cannot know anything about the games where no utilities, that is, toys, were used, because the prehistoric communities occupying the territory of Croatia were illiterate. Thus, we can only speculate on this type of games. They were centred upon songs, movements, dance, intelligence and agility, probably similar to the modern games of statues, various counting-out games, hide-and-see, tag, etc.

Although they are not classified as children's toys, we have also displayed some vessels of specific form, which can be included under this subject for their particular characteristics. These are small vessels of various forms that have in common a tubular funnel on the body or the neck of the vessel (cat. nr. 69-76). Although they were present in the ceramic production of numerous prehistoric cultures,

13. Keramičke posudice s cjevasto oblikovanim izljevom na vratu ili trbuhu posudice služile su kao „bočice“ za prihranjivanje djece. (kat. 69 - 76)

13. Ceramic vessels with a tubular funnel on the body or the neck, used as baby feeding bottles (cat. 69-76)

za sobom ostavile pisan trag, pa se stoga o takvoj vrsti igara može govoriti tek na razini pretpostavka. Okosnica su im bile pjesme, pokreti, ples, snalažljivost i spretnost, vjerojatno nešto srodno današnjim igrama crne kraljice, raznim brojalicama, igri skrivača, lovice i tome slično.

Izložbi smo pridodali i posebno oblikovane posude, koje doduše ne pripadaju repertoaru dječjih igračaka, ali se zbog nekih njihovih karakteristika mogu uključiti u okvire ove teme. Riječ je o manjim posudama različitih oblika kojima je zajedničko obilježje cjevasto oblikovan izljev na truhu ili vratu posude (kat. 69-76). Iako ih ima u keramografiji mnogobrojnih pretpovijesnih kultura, malo tko im je pokušao odrediti pravu namjenu. Uglavnom se smatralo da su to bile lule za pušenje ljekovitih trava ili pak posudice za rasvjetu – uljanice, a rjeđe ih se uvrštavalo među glazbene instrumente koji su funkcionirali na isti način kao i danas poznati žloburači ili žlabrice. Naime, to su glinene posudice danas najčešće u obliku ptice, u koje se stavlja voda, a puhanjem u cjevasti produžetak (šuplji rep ptice) dobiva se grgutav zvuk. Međutim, i prije su pojedinci poput Schliemanna, slavnoga istraživača Troje, a poslije i mnogi drugi, posudice s cjevastim produžetkom, bez obzira na to jesu li nalik košarici, vrču ili limunu, determinirali kao „bočice“ za dohranu i napajanje djece (Saugflaschen für Kinder, Nährflasche für Kinder). Često ih nazivaju i „bočicama“ za mlijeko (Milchflasche), poglavito primjerke nalik limunu s vrlo kratkim cjevastim produžetkom na truhu posudice. One su ujedno i najčešće upotrebljavan oblik, što nije slučajno, jer su oblinom i kratkoćom cjevastoga produžetka najbližnje majčinoj dojci. Tekućina iz njih izvlačila se sisanjem, a mnoge s unutarnje strane uz cjevasti produžetak imaju i dodatnu rupicu. Njome

there were not many attempts at finding their true purpose. They were generally believed to represent smoking-pipes for medicinal herbs or oil lamps; occasionally they were classified as musical instruments functioning in the same way as žloburači or žlabrice, still in use today. These are small clay vessels, today most often in the form of a bird, into which water is poured, and gurgling sound is produced by blowing into a tubular extension (hollow bird's tale) connected to the vessel. On the other hand, several earlier researches, for example, Schliemann, the celebrated excavator of Troy, as well as numerous others after him, have classified these vessels with tubular extensions, no matter whether in the form of a basket, jug or lemon, as baby feeding bottles (Saugflaschen für Kinder, Nährflasche für Kinder). They are often referred to as milk bottles (Milchflasche), especially the specimens in the form of a lemon with a very short tubular extension on the vessel's body. This form is also the most frequent one, which is not accidental, since it is very similar to the form of mother's breasts, rounded and possessing a short tubular extension. The liquid had to be drawn out of them, while many had, along with the tubular extension, an extra hole on the inside, which served as a regulator of the flow and also to prevent the too intensive pour of liquid. The tubular extension was, as it seems, covered in leather, intestine, cloth or similar materials, in order to protect the sensitive children's gums. Millennia have passed from these craftily designed "bottles" to the modern ones with a pacifier or variously designed additions on the top of the bottle. The reasons why a baby was fed with a "bottle" could be guessed upon, but the obvious thing is the care and love for the posterity.

Although these small and, seemingly, irrelevant finds, when compared to other

se, naime, regulirao protok i sprječavalo naglo protjecanje tekućine. Cjevasti produžetak, po svoj prilici, bio je obložen kožom, crijevom, tkaninom ili nečim sličnim, kako bi se pri sisanju zaštitile osjetljive desni djeteta. Od ovih prvih domišljato oblikovanih „bočica“ do današnjih s dudom ili različito dizajniranim dodatkom pri vrhu bočice prohujala su tisućljeća. Razlozi zbog kojih je dijete hranjeno „bočicom“ mogu se naslutiti, no ono što je očito jest briga i ljubav za potomstvo.

Premda, su ovi maleni, naoko nevažni spomenici u usporedbi s ostalim nalazima iz naselja pretpovijesnih razdoblja relativno malobrojni, ipak imaju izvanrednu važnost u sagledavanju života i odrastanja djece unutar pretpovijesnih zajednica. Igračke ili, kako ih pojedinci nazivlju, alati za odrastanje otkrivaju ne samo kreativnost, maštovitost i šarolikost dječjih interesa već i pažnju odraslih prema najmlađim članovima svoje zajednice. Igra je, ništa manje nego danas, bila životnom potrebom djeteta. Dokaz da su igračke namijenjene zabavi bile sastavni dio odrastanja možemo potražiti i u činjenici što su prilagane u dječje grobove, pa se na taj način, igračkama pripisuje značenje svojevrsnoga simbola djetinjstva.

finds from prehistoric settlements, are not very numerous, they are, on the other hand, extremely important for the consideration of the life and the process of growing up of children in prehistoric communities. The toys, or, as some like to call them, "growing up tools", not only reveal the creativity, imagination, and variety of children's interests, but also the care shown by the adults towards the youngest members of their community. The proof that the toys were an integral part of the process of growing up can also be found in the fact that they were placed in children's graves; in this way, they have attained a meaning of a symbol of childhood.

14. Keramička posudica „bočica“ iz Vukovara s truhom ukrašenim motivom sunca; vučedolska kultura, 3. tisućljeće pr. Kr. (Schmidt 1945.)

14. A ceramic "baby feeding bottle" from Vukovar; a solar motif is displayed on its body; Vučedol culture, 3rd millennium BC (Schmidt 1945)

Igre i igračke u antici

O nima koji su se na širem planu bavili fenomenima igre i igračaka nije promaknula činjenica da su posvuda, u različitim dijelovima svijeta i u različitim razdobljima, njihova polazišta slična ili su razlike gotovo zanemarive. Svi koji su se tim fenomenima bavili temeljitije zaključili su da su igre i igračke bile namijenjene i djeci i odraslima, odnosno i muškoj i ženskoj populaciji. U antičkom, grčko-rimskom razdoblju, igrama i igračkama posvećivana je velika pozornost. O tome svjedoče mnogobrojni arheološki nalazi. Njihovo značenje u svakodnevnom životu potvrđuju i figuralni prikazi s motivima karakterističnih igračaka i njihove primjene u različitim igrama. Čini se da su Rimljani smatrali opravdanim, pa čak i korisnim praktici-rati igre u ranijim dječjim godinama, ali su sukladno strogim životnim načelima, napose u odnosu na Grke, s kojima su se uspoređivali, a koji su tomu pristupali s više slobode, smatrali da u kasnijim fazama djetinjstva igri nije uputno pridavati odviše veliku važnost. U kontekstu takvih razmišljanja potrebno je voditi računa i o činjenici da su mnoga rimska djeca, zahvaljujući svojim grčkim dojiljama, bila u prigodi saznati čime su se i na koji način igrala grčka djeca.

Motivi s igrama i igračkama osobito su često bili prikazivani na oslikanim grčkim vazama, ali se takvi sadržaji pojavljuju i na freskama i mozaicima, a također i u figuralnoj plastici, na reljefima i u skulpturi. U najranijoj dobi djecu koja su još bila u pelenama odrasli su

Games and toys in Greek and Roman time

Those who have studied the phenomenon of games and toys could not oversee the fact that everywhere, in different parts of the world and in different eras, the starting points of games and toys are similar or the differences among them can be considered as insignificant. Those, who have dealt with these phenomena more thoroughly, have concluded that games and toys are intended for children and adults, male and female.. Much attention was paid to games and toys in the ancient, Graeco-Roman world. This is testified by many archaeological finds, i. e. equipment used for such purpose. Their importance in everyday life is also witnessed by figural scenes with motifs of characteristic toys and their use in different games. It seems that the Romans considered games as justified and very useful when practiced at early children's age. Yet in conformity with their strict principles of life, and particularly in their attitude towards the Greeks, with whom they liked to compare themselves, and because the Greeks were more lenient towards games, the Romans considered that it was not advisable to pay too much attention to games in the later phases of childhood. In the context of such considerations one must take into account that many Roman children had Greek nurses and that this was the best opportunity for them to get acquainted with the ways that Greek children used to play.

Motifs of games and toys are particularly frequent on painted Greek vases, and also

1. Brončana zvečka, 3. st. pr. Kr. (Fitta 1998.)
1. Bronze rattle, 3rd c. B.C. (Fitta 1998)

zabavljali različitim predmetima nanizanim u ogrlicu (*crepundia*: od lat. *crepare* = praviti buku). Vrlo su popularne bile i zvečke; one koje su imale oblik obruča, s pripadajućom drškom i kuglicama (*crepitaculum* - *crepitacula*, također i *tintinnabula*) najčešće su bile od metala ili keramike. Zanimljivo je da je ta igračka smatrana otkrićem poznatoga tarentskog pitagorejskog filozofa. Za djecu najranije dobi rabile su se bočice različitih oblika, najčešće neke od životinja, a služile su kao sisaljke za mlijeko, s širokim otvorom za ulijevanje mlijeka i užim, koji je služio za sisanje.

I u antičko doba među ženskom djecom osobito su bile omiljene igre s lutkama izrađivanim od različitih materijala, drveta, keramike, kosti, voska i sl. Mnoge od lutaka što su ih odrasli izrađivali za takve potrebe odlikuje visoka kvaliteta oblikovanja. Nekima je posvećivana osobita pozornost, pa su čak izrađivane s pomičnim udovima, ali su otkriveni i primjerci koji pokazuju da su ih vjerojatno oblikovale nevješte dječje ruke. Zanimljivo je istaknuti da su djevojke

appear on wall paintings and mosaics, in figural plastic, on reliefs and in sculpture. Already in earliest infant age, children still in swathes were kept amused by adults by various objects incorporated in necklaces (*crepundia*: from lat. *crepare* = to make a noise). Rattles too were very popular: they had the shape of a hoop, with a handle and small balls (*crepitaculum* - *crepitacula*, also *tintinnabula*) out of metal or ceramic. It is interesting that they considered this toy to be the invention of the well-known Tarentine Pythagorean philosopher. Infants at an early stage used different shaped bottles as straws for sucking their milk: most frequently they were animal shaped, and they had a wider opening for pouring in the milk, whereas the narrower opening was used for sucking.

In Antiquity too particularly popular playthings were dolls made of different material, wood, clay, bone, wax etc. Many of these dolls, made by adults, show a high quality of workmanship. Much attention was paid to fabrication of some dolls, so they had even have movable limbs. On the other hand, some have been found betraying unskilled

2. Keramička posudica (dječji sisak, „duda“) za sisanje mlijeka, 5. st. pr. Kr. (Salza Prina Ricotti 1995.)
2. Earthenware vessel for babies' supplementary feeding, 5th c. B.C. (Salza Prina Ricotti 1995)

3. Koštana lutka, 2. - 3. st. (Fitta 1998.)
3. A doll made of bone, 2nd - 3rd c. A.D. (Fitta 1998)

prije udaje lutke često posvećivale različitim ženskim božanstvima, poglavito Artemidi i Afroditi, a dječaci su na isti način svoje omiljene igračke uoči puberteta žrtvovali pojedinim božanstvima. Žrtvovanje igračaka svakako je imalo simbolički karakter, jer se tim činom označavao prekid spona s ranijim djetinjstvom i otvaranje putova prema zreloj dobi.

Djeca su se vrlo rado igrala figuricama životinja, najčešće načinjenim od drveta, keramike i metala, a od likova životinja čini se da su prevladavali konjići. Nevisno o životnoj dobi ili spolu bile su vrlo raširene različite igre loptom (*pila*); na sačuvanim likovnim prikazima moguće je zapaziti loptanje rukama, a mladići su loptu koristili

children's hands. In connection with toys it is interesting to point out that they used to be dedicated to various female divinities, particularly to Artemis and Aphrodite, by girls before their marriage. In the same way boys sacrificed their favourite toys to some god before entering adolescence. The sacrifice of toys certainly had a symbolic character, because in this manner links were associated with earliest childhood and the path towards mature age initiated.

Children liked to play with animal figures, mostly made of wood, clay or metal, and among those figures it seems that horses prevailed. Notwithstanding age or sex different ball (pila) ball games were widespread and can be seen on figural scenes. On some of them like football can be seen, because boys used to use balls to make use of their feet, in an identical manner as today, on other scenes hand ball games can be seen. In Greece ephedrism (ephedrismos) was popular as a sports game, played in couples, where the players tried to hit a stone, set up as a target with small balls or stones.

It wasn't unusual that in those times too for children to play by flying kites. Walking on crutches was also popular, carrying children on the back («the horseback game»), swinging on a swing etc. As were games with throwing pebbles on a calm water surface, rope pulling etc., and, judging from some depictions preserved on figural monuments, the beloved children's toy was the two-wheel cart, pushed in front of them. Carts with more (four) wheels, similar to modern ones, could have different use, but they were normally used for pulling children. Boys in those times too used to compete by playing at war by using figurines of warriors, made of different materials. Greek and Roman children played with toys imitating weapons, just as the adults, their fathers did with real

i za igru nogama, koja podsjeća na današnji nogomet. U Grčkoj je omiljena sportska igra bio efedrizam (*ephedrismos*), koji se igrao u parovima, a igrači su lopticama ili kamenjem gađali kamen koji je bio postavljen kao cilj. Nije neobično što su se djeca i u tada rado igrala letećim, najčešće "papirnatim" zmajem. Popularno je bilo i hodanje na štulama, prenošenje djece na ramenima (igra konjića) te ljuljanje na njihaljka i sl. Popularne su bile i igre s prekrivenim očima (igra slijepe krave, odnosno slijepoga miša, nalik današnjoj igri žmurke), potom bacanje kamenapoglatkojvodenoj površini, natezanje užadi i dr., a sudeći prema prikazima koji su sačuvani na likovnim spomenicima omiljena dječja igračka bile su i dvokolice, koje su gurali pred sobom. Kolica s većim brojem (četiri) kotača, koja nalikuju današnjima, mogla su imati različite namjene, ali su njima, kao i danas, odrasli vozili djecu. Muška su se djeca i tada običavala međusobno nadjačavati te se igrati rata, koristeći se pritom figuricama ratnika izrađenih od različitih materijala. Grčka i rimska djeca imala su i igračke koje su oblikom oponašale oružje, isto onakvo kakvim su se služili i odrasli, odnosno njihovi očevi. Mač, luk i strijela, koplje, nož i sl. imali su i edukativnu ulogu: bili su, naime, smatrani društveno korisnima, jer su dječaci na taj način bili u prigodi ovladavati ratnim vještinama koje su im mogle poslužiti u kasnijem životu. Među najstarijim poznatim igračkama su i različiti tipovi zvrka (*turbo*), načinjeni od šimšira, kosti, bronce ili od keramike; gornji dio najčešće je bio cilindrična oblika, s nekoliko urezanih usporednih linija, a vrh je bio šiljat. Igra zvrkom poznata je još iz Homerova vremena te iz grčkoga arhajskog doba. S obzirom na mogući hazardni karakter igara sa zvrkom vjerovalo se da su takve igre, odnosno igre „na sreću“, u Grčkoj uživale Hermesovu zaštitu! Igre sa zvrkom bile su,

4. Detalj s nadgrobne stele mladića Gaja Laberija Valensa, Tilurij (Tilurium, Gardun kod Trilija), 2. st. (sa fasade kuće Perković u Sinju).
4. Detail from the tomb stele of the youth Gaius Laberius Valens, Tilurij (Tilurium, Gardun near Trilij), 2nd c. A.D. (from the facade of the Perković home in Sinj).

weapons. Swords, bows and arrows, lances, daggers etc. had an educative role. They were considered as socially useful, because in this way boys had the opportunity of learning warrior skills, which could prove useful in their later life. Among the oldest known toys were various types of whirligigs (*turbo*), made of box-wood, bone, bronze, or burned clay. Their upper part was usually cylindrical, with several carved parallel

5. Djevojka u igri s zmajem (Breve 2000.)
5. Girl playing with kite (Breve 2000)

6. Djevojka u igri sa zvrkom (Bossert 1936.)
6. Girl playing with a whirligig (Bossert 1936)

međutim, podjednako popularne i u rimsko doba, a slikovito ih je opisao znameniti pjesnik Vergilije. Na nekim likovnim prikazima moguće je zapaziti da se pokretanje zvrka postizalo odmjerenim udarcima bičem, koji je zvrku trebao osigurati potrebnu rotaciju. Hazardni zvrkovi s numeričkim oznakama mogu poslužiti i kao dokaz o dobi njihovih korisnika: po svemu sudeći oni su bili starijega uzrasta. Koštani zvrkovi koji su odabrani za ovu izložbu (kat. 127) očito su bili rotirani s pomoću dva prsta; nedostaje im, doduše, cilindrično tijelo i drška sa šiljkom, ali im je sačuvan koštani okvir s pravokutnim stranicama na kojima su oznake različitih brojčanih vrijednosti. U igre na sreću ubrajale su se i igre numeriranim kockicama; bile su načinjene od različitih materijala, a među izlošcima na ovoj izložbi (kat. 128-130) razmjerno su brojne. Ovidije, jedan od niza velikih rimskih pjesnika koji je ostavio zabilježbe o igrama i igračkama, podsjetio je na opasnosti od igara s numeriranim kockicama; primijetio je da igrač koji se njima igra i pritom gubi, ako ne prestane igrati, u

lines, the point was sharp. Playing with a whirligig was already known in Homer's times and the Greek archaic era. Because of the eventual hazardous character of games with whirligigs, it was believed that such dangerous games, were under the protection of Hermes! Whirligig games were alike popular in Roman times, and were vividly described by the great poet Vergil. Some figural scenes enable us to conclude that the rotation of whirligigs was initiated by studied strokes of a whip. The whirligigs' hazardous character can be proved by numerical marks, and in this case they were used by grown ups. Whirligigs made of bone, selected on this occasion for the exhibition lack the cylindrical parts, as well as the pointed handle, but the bone frames with rectangular sides with different marks of value have been preserved. It is obvious that they were rotated with two fingers. When we speak about playing equipment used for hazard games, we certainly must mention dice games. The dice were made of different material and are relatively numerous among other exhibits on show. Ovid, one more in the line of great Roman

7. Dijete u kolicima s upregnutom kozom. Reljef na sarkofagu, 2. st. (Fitta 1998.)
7. A child in a pushchair drawn by a goat. Sarcophagus relief, 2nd c. A.D. (Fitta 1998)

opasnosti je da nastaviti gubiti! Zanimljivo je i da su postojala određena mjesta (*tabernae lusoriae*), svojevrsne kockarnice namijenjene onima koji su odabrali takav način zabave. Povjesničari spominju da je i car August rado kratio vrijeme igrama na sreću, napose astragalima i numeriranim kockicama te igrom par-nepar (*par-impar*). Nimalo se u tome ne razlikujući od vremena u kojemu živimo i u antičko doba iznimno popularne bile su igre s domaćim životinjama i pticama. Rimski povjesničar i zemljopisac Plinije naveo je da su djeca iz imućnijih obitelji raspolagala pravim malim zvjerinjama, u kojima su se, u pomanjkanju živih životinja, mogli nalaziti i modeli ptica, mačaka, pasa, koza (kat. 92-93, 106, 124-126) i sl. Sukladno tomu razumljivo je što su se djeca rado igrala i malim zaprežnim kolima u koja bi upregnuli domaće životinje, ponajčešće koze ili pse. Takvi su prizori ovjekovječeni na mnogim likovnim spomenicima, u slikarstvu i u reljefnoj plastici. Česte su bile igre sićušnim figurama životinja – keramičkim, metalnim i dr. Sličnoj svrsi služili su i umanjeni modeli različitoga pokućstva i kuhinjskoga pribora, najčešće načinjeni od keramike ili različitih

poets, who mentioned games and toys, recalled the dangers in stake for those who play with dice bearing marks of value. He saw that the player playing with them who often loses, if he does not stop playing, risks going on losing! It is interesting that there were certain places intended or such hazard (*tabernae lusoriae*), a sort of gambling dens, intended for those who chose such a distraction. Historians also mention that hazard games were preferred by emperor Augustus to fill in his leisure. He liked games with astragals and dice, as well as the game odds and evens (*par-impar*)! Something by which the times in which we live does not differ from the ancient era is the love of playing with domestic animals and birds. Thus for instance the Roman historian and geographer Pliny mentioned how children of rich Roman families had real small zoos at their disposal, in some of which, lacking some live animals, there were models of birds, dogs, goats etc. In accordance with this it was understandable that children loved to play with real small carriages pulled by domestic animals, especially goats or dogs.

8. Srebrne posudice za igru, Sisak, 1.-2. st. (kat. 101-105)
8. Silver toy vessels, Sisak, 1-2 c. A.D. (Cat. 101-105)

vrsta metala, a neki su od njih također zastupljeni na ovoj izložbi. Vrlo su omiljene bile igre sićušnim modelima kuća, što je ponekad podrazumijevalo dobro poznavanje i vještinu u njihovu konstruiranju.

Različiti figuralni prikazi te relevantni nalazi arheološkoga materijala, potvrđuju i popularnost igre drvenim ili metalnim obručem (*orbis, trochus*), odnosno kolutom s odgovarajućim upravljačem (*rota et plastellum*), a također i diskom koji je jednako mogao poslužiti. Dječaci su obruče gurali pred sobom, usmjeravajući ih uz pomoć karakterističnoga štapa koji je u početku bio ravan, a poslije mu je završetak bio savinut kako bi što bolje prijanjao uz obruč (*clavis*). Bila je to igra za koju se vjerovalo da je

9. Erot s obručem. Crvenofiguralna atička amfora, oko 480. g. pr. Kr. (Fitta 1998.)
9. Eros with a hoop. Red-figure Attic amphora, c. 480 B.C. (Fitta 1998)

Such scenes were immortalized on many monuments, on painting and reliefs. Games with miniature figures of animals, made of pottery or metal, were also very popular. Reduced models of different furniture or crockery, chiefly made of terracotta or various metals were used for the same purpose. Some of these are represented at this exhibition. Children also loved to play with small house models, which in some cases also obvious they showed their skill in house construction.

Various figural depictions and relevant finds of archaeological material confirm how popular were the games with wooden or metal hoops (*orbis, trochus*), as well as the hoops with a stick (*rota et plastellum*). Discs could serve for the same purpose. They were driven by boys in front of themselves, who directed them with a stick (*clavis*), which was straight in the beginning, and later its end became curved, so that it stuck to the hoop. This game was believed to be favourite with the Erotes, as testified by many figural scenes, chiefly on Greek vases. It is interesting that sometimes small pieces of metal, bells or multicoloured stones were attached to the hoops, which produced an acoustic background and made them variegated. As proved by a scene on an painted Attic vessel, it seems that the Greeks were acquainted with a game, which we call yo-yo. Among other games we ought to point the attention to and which remind us of modern games are even-odd (*par-impar*) and reverse-obverse (*capita et navia*).

Judging from scenes on figural monuments, particularly on sarcophagi, games played with walnuts (*nuces castellatae*) also seem to have enjoyed great popularity. Motifs on such monuments show that the aim of such games was to hit a tower constructed of walnuts by rolling one or several walnuts in its

10. Djeca u igri s orasima (*nuces castellatae*). Detalj reljefa na sarkofagu, sredina 3. st. (Salza Prina Ricotti 1995.)
10. The children playing with walnuts. Detail of relief on sarcophagus, mid-3rd c. A.D. (Salza Prina Ricotti 1995)

omiljena Erotima, što pokazuju mnogobrojni figuralni prikazi, osobito različiti prizori koji se pojavljuju na grčkim vazama. Zanimljivo je da su uz obruč ponekad bile pričvršćene i metalne pločice, zvonca ili raznobojni kamenčići, što je stvaralo željenu zvučnu kulisu i šarolikost. Prema sačuvanom prikazu na jednoj crvenofiguralnoj atičkoj oslikanoj posudi Grcima je, čini se, bila poznata i igra koju danas nazivamo jo-jo. Također su se zabavljali igrama koje nalikuju današnjima *par-nepar* (*par-impar*), odnosno pismo-glava (*capita et navia*).

Sudeći po prikazima koji se pojavljuju na likovnim spomenicima, poglavito na sarkofazima, čini se očitim da su veliku popularnost uživale i igre s orasima (*nuces castellatae*), u kojima je cilj bio kotrljanjem jednoga ili većeg broja oraha srušiti skupinu oraha naslaganih poput kule. Slična je bila i igra u kojoj se ubacivanjem oraha kroz alku nastojalo porušiti gomilu naslaganih oraha. Literarni izvori svjedoče i o popularnosti igara s orahovim ljuskama, što podsjeća na današnju igru pikulama. Zbog prikladnoga oblika i tvrde ljuske bili su pogodni i za igru kotrljanja na kosini. Omiljeno je bilo i pogađanje broja oraha skrivenih u zatvorenim šakama, ali su se za tu i druge slične igre koristili kamenim oblucima. Osim igre s predmetima koje je trebalo ubaciti u posudu

direction. There was a similar game in which a walnut was thrown through a ring in order to hit a pile of walnuts. Literary sources bear witness about the great popularity of games with walnut shells, which remind us of the modern playing with marbles. Because of their adequate shape and hard shells, they were just made for the game of rolling down the hill. And finally it was highly popular to guess how many walnuts were hidden in a hand, but for this game pebbles too were used. Another widely spread game was to throw some objects into the narrow mouth of a vessel (*orca*). Sources also mention a similar game, where you had to hit the top of a triangle (*delta*). Just as in prehistoric times, games with astragals (*tali*), tiny four-sided animal bones were also popular in Antiquity. Astragals like dice had four faces and each side had a different value. Besides numerical values astragals as toys could also be used for other purpose, and one of such games consisted of throwing of astragals into the air and trying to catch as many as possible in one hand. Dice too were used for the same game too. Although it might seem to us as improper, there was also a habit of sticking coins on the ground, after which the participants in the game watched people who tried to pick the coins from the ground without any success!

uska grla (*orca*), u izvorima se spominje i njoj slična, u kojoj je cilj bio pogoditi vrh trokuta (*delta*). Kao i u pretpovijesnim razdobljima i u antičko doba vrlo popularne bile su igre astragalima (*tali*), sićušnim četverostranim životinjskim kostima, koje su nalikovale kockicama s četiri lica, od kojih je svako označavalo drugačiju brojnu vrijednost. Također su upotrebljavani i kao igračke koje bi se bacale uvis, a samo jednom rukom trebalo je uhvatiti što veći broj astragala. Za takvu igru korištene su i kocke. Postojao je i običaj lijepljenja novca na pod, nakon čega bi sudionici u igri promatrali ljude koji su ga bezuspješno pokušavali podignuti s tla, što danas može izgledati čudnim, a s etičkoga stajališta i neprimjerenim.

Posebno su poglavlje ove teme igre u kojima se natječe veći broj igrača. Osim spomenutih igara numeriranim kockicama, toj se vrsti mogu pripisati i igre koje su nalikovale šahu – na grčkim su vazama poznati prikazi junaka, primjerice Ahileja i Ajanta, koji u predahu

11. Opeka s urezanim poljima za igru *duodecim scripta* (nalik današnjoj igri „mlina“), Sisak, 1.- 4. st. (kat. 135)

11. Brick with carved fields for the *duodecim scripta* game (similar to our nine men's morris), Sisak, 1.- 4. st. (kat. 135)

12. Prikaz Ahileja i Ajanta u jednoj od igara na ploči. Atička crvenofiguralna amfora, 6. st. Pr. K. (Buchholz 1982.)

12. Scene with Achilles and Ajax playing a board game. Attic red-figured amphora, 6th c. B.C. Buchholz 1982)

A special chapter belonging to the theme we are discussing are games in which there were more participants. Besides the games with the previously mentioned numbered dice, there were also games which looked like chess – there are known scenes on Greek vases, where heroes, for instance Achilles and Ajax, taking advantage of an interval in battle, are playing a similar game. There used to be many other similar games with jettons, i.e. pebbles, chiefly multicoloured. Following a fixed scheme drawn or carved on a particular even surface – stone, brick, wooden board or similar (*tabulae lusoriae*), either on open space, carved into a step, flagstone etc. – taking their turns, they took the moves in prescribed directions. *Tabulae lusoriae* could have different shapes, circular, rectangular etc. They were more or less predecessors of such games known by us as checkers. One of these was a game called *duodecim scripta*, which reminds us of the modern game of nine men's morris, documented at this exhibition with a brick specimen from Sisak, the Roman Siscia. Another popular game was the *ludus*

borbe, krateći vrijeme, igraju neku od takvih igara – te mnoge igre sa žetonima, odnosno piljcima, najčešće raznobojnim kamenčićima. Prema određenoj shemi ucrtanoj ili urezanoj na odgovarajućoj ravnoj površini: kamenu, cigli, drvenoj dasci i sl. (*tabulae lusoriae*), ali se mogla nalaziti i u otvorenom prostoru, urezana na nekom stepeništu, popločenju i sl. naizmjenice su ih pomicali u propisanim smjerovima. *Tabulae lusoriae* mogle su biti različita oblika – kružnoga, pravokutnoga i sl. Bile su to svojevrstne preteče igara od kojih su neke i danas poznate, poput igre dame, trilje i sl. Među takvima je i igra *duodecim scripta* koja podsjeća na današnju igru „mlina“, a na ovoj je izložbi dokumentirana primjerkom opeke (kat. 135) koja potječe iz rimske Siscije (Sisak). Vrlo popularna je bila i igra *ludus latrunculum* koja se, kao i druge slične vrste igara, najčešće igrala na stolu (*tabula latruncularia*): za nju je karakteristična mreža urezanih linija koje su oblikovale svojevrstne „kućice“. Spominje se da je ta igra bila osobito popularna među vojnicima.

Dragocjeni podatci o igrama i igračkama u grčkom i rimskom svijetu sačuvani su u antičkim literarnim izvorima. Od znamenitih grčkih pisaca valja istaknuti povjesničara Plutarha i putopisca Pauzaniju, koji spominju igru astragalima, navodeći da je bila poznata i u Homerovo doba te da su se njima rado igrali Eros i Ganimed. U opisima igara i igračaka okušali su se i rimski pisci. Jedan od najistaknutijih rimskih pjesnika Horacije, aludirajući na podudarnosti u ponašanju djece i odraslih ustvrdio je da su odabirući igre i igračke djeca u osnovi oponašala životne navike odraslih ljudi, ponajčešće svojih roditelja. Međutim naglasio je da bi odrasloga bradatog muškarca, kad bi poželio konstruirati kućicu, posvetiti se smještanju miševa na dječjim kolicima, igrati se parnih

latrunculum, which, as many similar games, was most frequently played on a table (*tabula latruncularia*): its peculiarity was a net of carved lines, forming a sort of «tiny houses». This game is mentioned to have been very popular among soldiers.

Ancient sources contain invaluable information on games and toys in the Greek and Roman worlds. Among the Greek writers we must point out Plutarch and the traveller Pausanias, who mentioned the astragal game, claiming that it was already known in Homer's times and that it was frequently played by Eros and Ganymede. There are also other data contained in literary sources. Roman writers too gave descriptions of toys and games.. Horace alluded to similarity between the children's behaviour and that of the adults. For example he observed that by choosing games and toys children in fact imitated the life habits of the grown ups, usually their parents. The same author, one of the best known Roman poets, vividly pointed out that a bearded man would be exposed to torture or even be brought into a state of frenzy if he wanted to construct a miniature house model, or tried to put mice into children's push chair, or wished to play even-odd numbers, or to ride on a

13. Detalj stola za igranje *duodecim scripta* (Breve 2000.)

13. Detail of a table for the *duodecim scripta* game (Breve 2000)

i neparnih brojeva ili jahati na psu, to moglo izložiti torturi, pa čak ga dovesti i do stanja mahnitosti. Zapazio je također da igrajući se na pijesku odrasle muške osobe čine to isto onako kao i u dječjačkoj dobi. Nije mu promaknuo ni podatak da je među djecom bilo omiljeno jahanje na štapu, ističući kako se na taj način simuliralo jahanje na konju! Horaciju se pripisuje i zabilježba o igrama metalnim loncima: spretnim manipuliranjem njima se proizvodila buka koja se može usporediti s bukom stvorenom udaranjem u bubnjeve. U razmatranju antičkih literarnih izvora pozornost privlači i podatak koji se odnosi na rimskoga povjesničara Svetonija: uz povijesno-biografska djela o rimskim carevima on je bio i pisac dviju nesačuvanih knjiga o igrama i igračkama: prva je sadržavala opise igara adolescenata u Grčkoj, a druga opise igara popularnih među Rimljanima.

dog. The famous poet also found out that when playing in the sand, the men do it in the same way as when they were still in young. It did not escape his attention that the most popular game with the children was the riding on a stick, which, as he pointed out, simulated horseback riding! Horace also noted down some of his observations about games with metal pots: with skilled manipulation one was able to produce noise which sounded like the beating of the drums! When interesting ancient literary sources are mentioned, much attention must be paid to the information given by the Roman historian Suetonius., Besides his historical and biographical work on Roman emperors, he was the writer of two books on games and playthings, but they are unfortunately not preserved. The first one contained descriptions of games played by adolescents in Greece, whereas the second one contained descriptions of games popular among the Romans.

Katalog Catalogue

P

RETPOVIJEST

1. Malena kupa

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, iskopavanje R. R. Schmidta 1945., □ 19/4,00 m.
vis. 4,2 cm, AMZ P-7907
Datacija: neolitik (*starčevačka kultura*), 6. - 5. tis. pr. Kr. Balen 2005, 66, T. 2:5.

2. Malena kupa

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, iskopavanje R. R. Schmidta 1945., □ 18/5,90 m.
vis. 3,3 cm, AMZ P-7910
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, sl. 74:6. – Balen-Letunić 1982, 77, T. 3:6; 8:7. – Balen 2005, 66, T. 4:15.

3. Zdjelica

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, vinograd Gassenheimera, kupljeno 1909.
vis. 1,5 cm, AMZ P-6187, oštećena
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Hoffiller 1938, 3, T. 2:6. – Balen-Letunić 1982, 78, T. 3:9; 8:8. – Balen 2005, 66, T. 4: 14.

4. Posudica

Samatovci-Pusta, Vlastelinski vinogradi, dar G. Normann-Ehrenfelda 1901.
vis. 2,6 cm, AMZ P-2694, oštećena
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Drechsler-Bižić 1956, 22, T. 8:43. – Balen-Letunić 1982, 77, T. 3:5.

5. Malena kupa

Samatovci-Pusta, Vlastelinski vinogradi, dar G. Normann-Ehrenfelda 1901.
vis. 1,6 cm, AMZ P-2694
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Drechsler-Bižić 1956, 22, T. 8:44. – Balen-Letunić 1982, 77, T. 3:4.

6. Posudica

Bapska, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,4 cm, AMZ P-2794
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 74, T. 1:3.

7. Posudica

Viškovci-Gradina, dar R. Franjetića 1914., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,6 cm, AMZ P-6713
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 80, T. 5:11.

8. Zdjelica

Viškovci-Gradina, dar R. Franjetića 1914., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,2 cm, AMZ P-6714
Datacija: neolitik (*sopotska kultura*), 5. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 80, T. 5:12.

9. Posudica

Jakovo Kormadin, Caprdžin zemljište, iskopavanje A. Poturičića 1904., bez terenskih podataka vis. 4,2 cm, AMZ P-16568
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:9. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:10.

10. Posudica

Jakovo Kormadin, bez terenskih podataka vis. 2,9 cm, AMZ P-16573
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:3.

11. Zdjelica

Jakovo Kormadin, iskopavanje J. Brunšmida 1904., bez terenskih podataka vis. 2,1 cm, AMZ P-16569
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:4. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:11.

18. Maleni lonac

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 5,1 cm, AMZ P-16588
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:3.

19. Maleni vrč

Lasinja-Talijanovo brdo, iskopavanje V. Dukića, okrugla jama $\varnothing$ 1,5 m, dubina 0,70 m vis. 2,7 cm, AMZ P-18899, oštećen
Datacija: eneolitik (*lasinjska kultura*), 4. tis. pr. Kr. Dimitrijević 1961, 30, T. 13:90. – Balen-Letunić 1982, 77, T. 2:12.

20. Zdjelica

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., $\square$ 6, dub. 1,20 m. vis. 2,5 cm, AMZ P-8049
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 91. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:5.

12. Zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 3,3 cm, AMZ P-16572
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:2.

13. Zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 2,5 cm, AMZ P-16570
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:10. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:12; 8:6.

14. Zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 1,8 cm, AMZ P-16574, oštećena
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:4.

21. Zdjelica

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., $\square$ 6, dub. 1,20 m. vis. 2,9 cm, AMZ P-8048
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 91. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:4.

22. Zdjelica

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., $\square$ 5, 3, dub. 3,10 m. vis. 3,1 cm, AMZ P-8047
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 91. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:7; 8:9.

23. Zdjelica

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., P.G. /1,25 m. vis. 3,2 cm, AMZ P-8044
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 91. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:6.

15. Malena zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 0,7 cm, AMZ P-16575
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:10.

16. Zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 2,3 cm, AMZ P-16576
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:5.

17. Zdjelica

Jakovo Kormadin, Mirkovićeve njiva, iskopavanje A. Poturičića 1903., bez terenskih podataka vis. 1,9 cm, AMZ P-16571
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 75, T. 4:6. – Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:1.

24. Maleni stol

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., $\square$ 16:A G 17/21, dub. 2,80 m. vis. 2,5 cm, AMZ P-8059
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 203, T. 43:9.

25. Posudica

Vučedol-Gradac, iskopavanje R. R. Schmidta 1938., $\square$ 13/15, 2,10 m. vis. 3,3 cm, AMZ P-8058, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Schmidt 1945, 91. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:10.

26. Zdjelica

Vučedol-Streimov vinograd, iskopavanje J. Brunšmida 1897. vis. 2,6 cm, AMZ P-1300
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr. Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:9.

27. Malena kupa

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, iskopavanje R. R. Schmidta 1942/3, □ 18/3 m.
vis. 2,4 cm, AMZ P-7909
eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 3:10. – Balen 2005, 84, T. 51:196.

28. Zdjelica

Vukovar, zemljište Rendulovića, kupljena od N. Vlašića 1894.
vis. 2,5 cm, AMZ P-891, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:4.

29. Malena kupa

Vučedol- Streimov vinograd, kupljena od N. Vlašića 1897.
Vis. 3,6 cm, AMZ P-1448
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 81, T. 7:2.

36. Posudica

Vukovar-Jankovićev vinograd, kupljena od N. Vlašića 1896.
vis. 3,3 cm, AMZ P-975
Datacija: kasno brončano doba (*grupa Zagreb*), 12 - 11. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:7; 8:3.

37. Posudica

Osijek, kupljena od O. Friml-Antunovića 1927., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,8 cm, AMZ P-18900
Datacija: kasno brončano doba, 12-11. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 77, T. 3:1.

38. Posudica

Preseka, dar F. Gundruma 1915., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,9 cm, AMZ P-6733
Datacija: kasno brončano doba, 12 - 11. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 77, T. 3:3; 8:5.

30. Maleni stol

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, iskopavanje R. R. Schmidta 1942/3, □ 20/1,80 m.
vis. 2,1 cm, AMZ P-7908
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 3:7. – Balen 2005, 84, T. 51:195.

31. Zdjelica

Sarvaš-Vlastelinski brijeg, vinograd J. Gassenheimera, kupljena 1909.
vis. 3 cm, AMZ P-6188, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Hoffiller 1938, 2, T. 1:4. – Balen-Letunić 1982, 78, T. 3:8. – Balen 2005, 82, T. 48:181.

32. Zdjelica

Apatovci-Hum, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,1 cm, AMZ P-18898, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 74, T. 1:2.

39. Zdjelica

Sotin, kupljena od N. Vlašića 1898., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,6 cm, AMZ P-661
Datacija: kasno brončano doba, (*bosutska kultura*), 10. - 9. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 79, T. 5:5.

40. Maleni vrč

Vukovar, dar. Karasovića, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 5,1 cm, AMZ P-18912
Datacija: kasno brončano doba (*grupa Dalj*), 10. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:1; 8:10.

41. Posudica

Vukovar-Eltzov vinograd, kupljena od N. Vlašića 1902. bez podataka o mjestu nalaza
vis. 4,2 cm, AMZ P-5199
Datacija: starije željezno doba (*grupa Dalj*), 8. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:5; 8:1.

33. Zdjelica

Draganlug-Ciglenik, dar M. Turkovića 1898., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,2 cm, AMZ P-1601, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Dimitrijević 1956, 15, T. 12:76. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:9.

34. Malena kupa

Vučedol, bez podataka o mjestu nalaza
vis 2,1 cm, AMZ P-18908
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*), 3. tis. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 80, T. 6:8.

35. Amforica

Vukovar-Zamfirov vinograd, kupljena od N. Vlašića 1900.
vis. 5,4 cm, AMZ P-1022
Datacija: srednje brončano doba (*vatinska kultura*), 17. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:6.

42. Posudica

Dalj-Busija, vinograd Đ. Klepca, kuljena od J. Schmiederera 1906., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,7 cm, AMZ P-4954
Datacija: kasno brončano/starije željezno doba (*grupa Dalj*), 9.- 8. pr. Kr.
Hoffiller 1938, 12, T.27:4. – Balen-Letunić 1982, 74, T. 1:5.

43. Zdjelica

Dalj-Busija, kupljena od J. Schmiederera 1906., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,8 cm, AMZ P-4656, oštećena
Datacija: starije željezno doba (*grupa Dalj*), 8.-7. pr. Kr.
Hoffiller 1938, 12, T. 26:8. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:7.

44. Posudica

Dalj-Busija, zemljište F. Đurišića, kupljena od J. Schmiederera 1906., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,5 cm, AMZ P- 5036
Datacija: kasno brončano/starije željezno doba (*grupa Dalj*), 10.- 6. st. pr. Kr.
Hoffiller 1938, 17, T. 36:7. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:6.

45. Malena šalica

Sisak, jaružanje Kupe, dar A. Bukvića 1909., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,4 cm, AMZ P-6085
Datacija: kasno brončano doba (*grupa Velika Gorica*), 9. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:1.

46. Posudica

Sisak, jaružanje Kupe, dar A. Bukvića 1912., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,9 cm, AMZ P-6464
Datacija: kasno brončano/starije željezno doba, 9.- 6. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:2.

47. Zdjelica

Sisak, jaružanje Kupe, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,3 cm, AMZ P-18921, oštećena
Datacija: kasno brončano doba (*grupa Velika Gorica*), 10. - 8. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 79, T. 5:1.

54. Zdjelica

Bogdanovci, kupljena od N. Vlašića 1896., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 1,6 cm, AMZ P-794
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 74, T. 1:4.

55. Zdjelica

Sotin, kupljena od N. Vlašića 1906., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 1,9 cm, AMZ P-5082
Datacija: vremenski neodredivo.

56. Zdjelica

Vučedol, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,1 cm, AMZ P-18910
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 81, T. 6:2.

48. Zdjelica

Dalj-Velika Straža, zemljište A. Sarkovića, kupljena od J. Schmiedera 1906.
vis. 2,1 cm, AMZ P-4944, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Hoffiller 1938, 17, T. 36:10. – Balen-Letunić 1982, 75, T. 1:8.

49. Posudica

Kiringrad, kupljena od V. Dukića 1931., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,9 cm, AMZ P-15266
Datacija: starije željezno doba, 8. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 77, T. 2:13; 8:2.

50. Posudica

Kiringrad, kupljena od N. Vukelića 1927., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,2 cm, AMZ P-15400, oštećena
Datacija: starije željezno doba, 8. - 5. st. pr. Kr.
Dimitrijević 1961, 33, T. 17:128. – Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:7.

57. Zdjelica

Vukovar-Šanac, kupljena od N. Vlašića 1897., bez podataka o mjestu nalaza
vis. 1,7 cm, AMZ P-1080, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:8.

58. Zdjelica

Nalazište nepoznato
vis. 2,1 cm, AMZ P-18 913, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 82, T. 7:9.

59. Zdjelica

Sisak-Pogorelac, iskopavanje V. Tkalčića 1912., bez terenske dokumentacije
vis. 2,8 cm, AMZ P-18901, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:3.

51. Malena kupa

Sv. Petar Ludbreški, iskopavanje K. Vinski-Gasparini 1960., □ IV, jama 21
vis. 1,2 cm, AMZ P-19535
Datacija: starije željezno doba (*grupa Martijanec-Kaptol*), 7. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 80, T. 5:9.

52. Posudica

Vučedol-Streimov vinograd, kupljena od N. Vlašića 1897.
vis. 4,8 cm, AMZ P-1316, oštećena
Datacija: starije željezno doba (*grupa Dalj*), 7.- 6. st. pr. Kr.
Hoffiller 1933, 10, T. 4:10. – Balen-Letunić 1982, 81, T. 7:3.

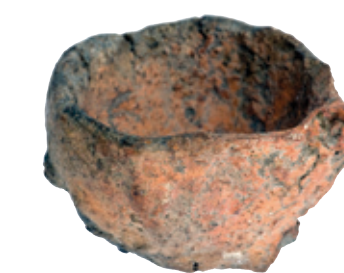
53. Posudica

Sisak, zemljište A. Prennera
vis. 3,6 cm, AMZ P-18917
Datacija: starije željezno doba, 8.- 6. st. pr. Kr.
Balen-Letunić 1982, 79, T. 4:8.

60. Posudica

Sisak, dar J. Strossmayera, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3, cm, AMZ P-18914, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:6.

61. Malena šalica

Sisak, dar J. Strossmayera, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,1 cm, AMZ P-18915, oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:4.

62. Posudica

Sisak, jaružanje Kupe, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,8 cm, AMZ P-18916
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 78, T. 4:5.

63. Posudica

Sisak, jaružanje Kupe 1912., bez podataka o mjestu nalaza vis. 3,1 cm, AMZ P-18918. oštećena
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 79, T. 4:9.

64. Malena šalica

Sisak, jaružanje Kupe, bez podataka o mjestu nalaza vis. 3,1 cm, AMZ P-18920
Datacija: vremenski neodredivo.
Balen-Letunić 1982, 79, T. 4:10.

65. Pločica s rupom po sredini

Samatovci, dar grof G. Normann 1906., bez podataka o mjestu nalaza Ø 4,8 x 4,6 cm, AMZ P-4901
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5. - 4. tis. pr. Kr.

71. Posudica sa cjevastim izljevom

Vučedol (Vukovar), vinograd Streim, kupljeno od N. Vlašića 1896. vis. 5,1 cm, AMZ P-1314, oštećena
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*) 3. tis. pr. Kr. Hoffiller 1933, 9, T. 3:7.

72. Posudica sa cjevastim izljevom

Vučedol, bez podataka o mjestu nalaza vis. 6,1 cm, AMZ P-bb
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*) 3. tis. pr. Kr.

73. Posudica sa cjevastim izljevom

Sotin, Zmajevac, kupljena od Gj. Haupta 1910., vis. 5,3 cm, AMZ P-6305
Datacija: eneolitik (*vučedolska kultura*) 3. tis. pr. Kr.

66/1. Pločice s rupom po sredini

Kiringrad, dar M. Vukelića 1927., bez podataka o mjestu nalaza Ø 2,8 cm, AMZ P-15306
Datacija: vremenski neodredivo.

66/2. Pločice s rupom po sredini

Kiringrad, dar M. Vukelića 1927., bez podataka o mjestu nalaza Ø 4,5 x 3,3 cm, AMZ P-15344
Datacija: vremenski neodredivo.

67. Okrugla pločica - žeton

Viškovci, dar R. Franjetića 1913., bez podataka o mjestu nalaza Ø 3,3 cm, AMZ P-6687
Datacija: vremenski neodredivo.

74. Posudica sa cjevastim izljevom

Vukovar, Zamfirov vinograd, kupljena od N. Vlašića 1900. vis. 5,1 cm, AMZ P-1018, oštećena
Datacija: kasno brončano doba (?), 12.- 8. st. pr. Kr.

75. Posudica sa cjevastim izljevom

Sotin, vinograd F. i V. Lemunovića, kupljena 1905. sačuvana vis. 7,2 cm, AMZ P-4544, oštećena
Datacija: kasno brončano doba (*grupa Dalj*), 9. st. pr. Kr.

76. Posudica sa cjevastim izljevom

Sotin, kupljena od N. Vlašića 1901. bez podataka o mjestu nalaza vis. 6,6 cm, AMZ P-2572
Datacija: vremenski neodredivo.

68. Okrugla pločica nalik pucetu

Sisak, dar J. Sekulića 1988., bez podataka o mjestu nalaza Ø 6,5 cm, AMZ P-18985
Datacija: vremenski neodredivo.

69. Posudica sa cjevastim izljevom

Jakovo Kormadin, iskopavanje A. Poturičića, bez terenskih podataka vis. 3,7 cm, AMZ P-16578
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5.- 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:6. – Balen-Letunić 1982, 76, T. 2:11, 8:4.

70. Posudica sa cjevastim izljevom

Jakovo Kormadin, zemljište Caprdže, iskopavanje A. Poturičića 1904., bez terenskih podataka vis. 3,7 cm, AMZ P-16580, oštećena
Datacija: neolitik (*vinčanska kultura*), 5.- 4. tis. pr. Kr. Šeper 1952, 76, T. 5:5.

ANTIKA

77. Oslikana posudica – aryballos

Nalazište nepoznato vis. 5,1 cm, AMZ A- GV- 1294
Datacija: 6. st. pr. Kr.

78/1. Oslikana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato vis. 2,3 cm, AMZ A-GV-1165a;
Datacija: 4.- 3. st. pr. Kr. Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 47. – Kušan Špalj 2009, 27, kat. 104.

78/2. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,8 cm, AMZ A-GV-1165b
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 27, kat. 104.

78/3. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,2 cm, AMZ A-GV-1165c
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.
Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 47. – Kušan Špalj 2009, 27, kat. 104.

78/4. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,1 cm, AMZ A-GV-1194
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

78/5. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,4 cm AMZ A-GV-1196
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

78/6. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 1,9 cm, AMZ A-GV-1197
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

78/7. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 3,5 cm, AMZ A-GV-1198
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

78/8. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,9 cm, AMZ A-GV-1293
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

78/9. Oslíkana posudica – skyphos

Nalazište nepoznato
vis. 2,5 cm, AMZ A-GV-1305
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

79. Oslíkana posudica – skyphos

Južna Italija, nalazište nepoznato
vis. 3,3 cm; AMZ A-GV-1195
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.

80. Maleni vrč – oinochoe

Južna Italija, nalazište nepoznato, kupljeno 1957.
vis. 5,7 cm, AMZ inv. br. A- GV- 1131
Datacija: 4. - 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat. 103.

81. Maleni vrč s lijevkom – guttus

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 4,8 cm, AMZ A- GV-1291, oštećena
Datacija: 3. st. pr. Kr.

82/1. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 6,2 cm, AMZ A - GV-983
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat. 102.

82/2. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 6 cm, AMZ A- GV-984
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat. 102.

83. Maleni vrč – oinochoe

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 5,2 cm, AMZ A- GV-1059
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat 100.

84/1. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 5,5 cm, AMZ A - GV-977
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat 101.

84/2. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 5,5 cm, AMZ A-GV-978
Datacija: 3. st. pr. Kr.

84/3. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 5,3 cm, AMZ A-GV-979
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat 101.

84/4. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta,
kupljeno 1894.
vis. 5,7 cm, AMZ A-GV-981
Datacija: 3. st. pr. Kr.
Kušan Špalj 2009, 58, kat 101.

84/5. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta, kupljeno 1894.
vis. 5,8 cm, AMZ A-GV-982
Datacija: 3. st. pr. Kr.

84/6. Maleni vrč

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta, kupljeno 1894.
vis. 5,5 cm, A-GV-1058
Datacija: 3. st. pr. Kr.

85. Maleni vrč

Južna Italija nalazište, nepoznato
vis.7,4 cm, AMZ A- GV- 1300
Datacija: 3. st. pr. Kr.

91. Maleni zvonoliki pehar

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta, kupljeno 1894.
vis. 4,4 cm, AMZ A- GV-1292
Datacija: 2.-1. st. pr. Kr.

92. Keramička figurica konja

Južna Italija, nalazište nepoznato
vis. 8,7 cm, duž. 8,8 cm, AMZ A-18190
Datacija: 2.- 1. st. pr. Kr.

93. Keramička figurica kokoši

Južna Italija, nalazište nepoznato
vis. 5,5 cm, AMZ A- 18191
Datacija: 2.- 1. st. pr. Kr.

86/1. Maleni vrč – oinochoe

Južna Italija nalazište, nepoznato, zbirka L. Nugenta kupljeno 1894.
vis. 6 cm, AMZ A-GV-1005
Datacija: 3. st. pr. Kr.

86/2. Maleni vrč – oinochoe

Južna Italija nalazište, nepoznato, zbirka L. Nugenta kupljeno 1894.
vis. 6,3 cm, AMZ A- GV-1006
Datacija: 3. st. pr. Kr.

87. Malena posuda – alabastron

Južna Italija, nalazište nepoznato, zbirka L. Nugenta, kupljeno 1894.
vis. 7,4 cm, AMZ A- GV- 829
Datacija: 3.- 2. st. pr. Kr.

94. Malena kupa

Nalazište nepoznato
vis. 3,2 cm, ø 6,1 cm, AMZ A-GV-1301
Datacija: 1. st. pr. Kr.

95/1. Malena posuda

Nalazište nepoznato
vis. 1,9 cm, AMZ A- GV-1296
Datacija: 1. st. pr. Kr.

95/2. Malena posuda

Nalazište nepoznato
vis. 2 cm, AMZ A-GV-1297
Datacija: 1. st. pr. Kr.

88. Maleni vrč – oinochoe

Nalazište nepoznato
vis. 6,5 cm, AMZ A- GV- 1295
Datacija: 3.- 2. st. pr. Kr.

89. Posudica s dvije drške

Nalazište nepoznato
vis. 4,6 cm, šir. 7,3 cm, AMZ A-GV- 1299
Datacija: 2. st. pr. Kr.

90. Bočica

Nalazište nepoznato
vis. 4 cm, AMZ A-GV- 1302
Datacija: 2. st. pr. Kr.

96/1. Maleni lonac

Nalazište nepoznato
vis.2,7 cm, AMZ A-GV-1303
oštećen
Datacija 1. st. pr. Kr.

96/2. Maleni lonac

Nalazište nepoznato
vis.2,7 cm, AMZ A-GV-1304
oštećen
Datacija 1. st. pr. Kr.

97. Maleni lonac

Nalazište nepoznato
vis. 3,4 cm, AMZ A-GV-1298
Datacija: 1. st. pr. Kr.

98. Posudica s drškama

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,1 cm; AMZ A-7882,
oštećena (jedna drška nedostaje)
Datacija: vremenski neodredivo

99. Maleni lonac

Nalazište nepoznato
vis. 5,6 cm, AMZ A-18188
Datacija: 1. st.

100. Posudica s drškom

Sisak, jaružanje Kupe 1912.
vis. 2,1 cm, AMZ A-7965, oštećena
Datacija: 1. st.

107. Maleni lonac

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3 cm, AMZ A-7896
Datacija: 2. st.

108. Maleni tanjur

Sisak, jaružanje Kupe 1913.
vis. 2,4 cm, ø 7,1cm, AMZ A-7922
Datacija: 2. st.

109. Malena šalica

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,7 cm, AMZ A-7910
Datacija: 2. st.

101. Maleni srebrni pladanj

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,8 cm, ø 3,5 cm; AMZ A-18184
Datacija: 1. - 2. st.

102. Maleni srebrni pladanj

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,7 cm, ø 3,5 cm, AMZ A-18185
Datacija: 1. - 2. st.

103. Maleni duboki srebrni pladanj

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,9 cm, ø 3,5 cm, AMZ A-18186
Datacija: 1. - 2. st.

110. Keramička antropomorfna figurica (zvečka)

Nalazište nepoznato
vis. 9,7 cm, AMZ A-18187
Datacija: 2. st.

111. Maleni srebrni vrč

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 4,3 cm, AMZ A-18182
Datacija: 2. - 3. st.

112. Posudica od olovne folije

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,5 cm, ø 1,8 cm, AMZ A-18180
Datacija: 2. - 3. st.

104. Maleno srebrno vjedro

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,4 cm, ø 3,5 cm, AMZ A-18181
Datacija: 1. - 2. st.
Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 84.

105. Srebrna košarica

Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,5 cm, ø 3,4x2,6 cm, AMZ A-18179
Datacija: 1. - 2. st.

106. Brončani konjić

Donja Stinica, dar A. Vukelića,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,7 cm, duž. 6,2 cm, AMZ A- 3263
Datacija: 1. - 2. st.

113/1. Maleni lonac

Sisak, jaružanje Kupe 1913.
vis. 2,9 cm, AMZ A-7816
Datacija: 2.-3. st.

113/2. Maleni lonac

Sisak, jaružanje Kupe 1913.
vis. 2,3 cm, AMZ A-7923
Datacija: 2.-3. st.

114. Maleni lonac

Sisak, dar A. Bukviča 1910.,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,8 cm, AMZ A-7851
Datacija: 2. - 3. st.

115. Posudica
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,8 cm, AMZ A-7915
Datacija: 2. - 3. st.

116/1. Posudica
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3 cm, AMZ A-7824
Datacija: 2 - 3. st.

116/2. Posudica
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,6 cm, AMZ A-7890
Datacija: 3 - 4 st.

122. Olovna zdjelica
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,9 cm, ø 4,3 cm, AMZ A-5230
Datacija: 1. - 4. st.

123. Maleno olovno ogledalo
Varaždinske Toplice, iskopavanje 1959.
vis. 5,2 cm, ø 2,9 cm, AMZ A-18183
Datacija: 1. - 4. st.
Vikić-Belančić 1972-73, 109, T. 19:4. –
Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 90.

124. Olovni konjić
Sisak, kupljen od S. Regenija 1936.,
bez podataka o mjestu nalaza
Vis. 1,9 cm, duž. 3,3 cm, AMZ A-6392
Datacija: 1. - 4. st.
Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 91.

117. Brončana amforica – amphora
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 6 cm, ø 1,3 cm, AMZ A-18178
Datacija: 1. - 2. st.

118. Maleni lonac
Sisak, jaružanje Kupe 1912.
vis. 4,5 cm, AMZ A-7881
Datacija: 3. - 4. st.

119. Maleni lonac
Sisak, dar A. Colussija 1901.,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 6,2 cm, AMZ A-7837
Datacija: 3. - 4. st.

125. Brončani pijevac
Sisak, dar Lj. Ivkanca, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 3,3 cm, duž. 3,3 cm, AMZ A- 4572
Datacija: 1. - 4. st.
Balen-Letunić – Rendić-Miočević 1982, sl. 92.

126. Brončana golubica
Osijek, dar J. Brunšmida,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 4,1 cm, duž. 5,4 cm, AMZ A- 3265
Datacija: 1. - 4. st.

127. Koštana oplata zvrka (2 kom.)
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 1,7 - 2 cm, ø 1,7 - 1,9 cm; AMZ A-7240
Datacija: 1. - 4. st.

120. Malena posuda
Sisak, jaružanje Kupe 1913.
vis. 1,8 cm, AMZ A-7862
Datacija: 1 - 4 st.

121. Olovne posudice (2 kom.)
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 2,5 cm, vis. 2,7 cm, AMZ A-5229
Datacija: 1. - 4. st.

128. Koštane kockice (5 kom.)
Sisak, zbirka M. Pavletića,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 1,5 cm, A-17512; vis. 1,2 cm, A-17515; vis. 0,8 cm,
A-17516; vis. 1,3 cm, A-17513; vis. 1,2 cm, A-17514
Datacija: 1. - 4. st.
Ožanić 2003, 113, kat. 263, kat. 264.

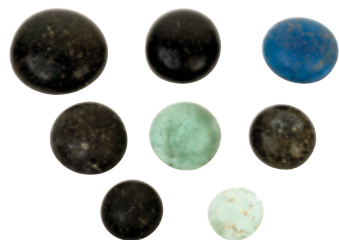
129. Koštane kockice (10 kom.)
Sisak, razni darovatelji, bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,5 cm, 0,6 cm, 0,7 cm, 0,8 cm, 0,8 cm, 0,9 cm, 1,2 cm, 1,3 cm, 1,5 cm, 1,6 cm, AMZ A-7230
Datacija: 1. - 4. st.

130. Olovna kockica

Sisak, dar A. Colussija 1904.,
bez podataka o mjestu nalaza
vis. 0,8 cm, AMZ A-7504
Datacija: 1. - 4. st.

131. Stakleni žetoni (8 kom.)

Sisak, zbirka M. Pavletića, bez podataka o mjestu nalaza
Ø 2 cm, AMZ A-17526; Ø 1,5 cm, AMZ A-17527;
Ø 1,2 cm, AMZ A-17528; Ø 1,6 cm, AMZ A-17529; Ø 1,8
cm, AMZ A-17530; Ø 1,4 cm, AMZ A-17531; Ø 1 cm,
AMZ A-17532; Ø 1,5 cm, AMZ A-17533;
Datacija: 1. - 4. st.
Ožanić 2003, 114, kat. 269 a,b,c, kat. 270 d.

132. Kameni žetoni (5 kom.)

Sisak, zbirka M. Pavletića, bez podataka o mjestu nalaza
Ø 2,1 cm, AMZ A-17535; Ø 2 cm, AMZ A-17536;
Ø 1 cm, AMZ A-17538; Ø 1,3 cm, AMZ A-17539; Ø 2
cm, AMZ A-17537
Datacija: 1. - 4. st.
Ožanić 2003, 114, kat. 269 e; kat. 270 a, b;

133. Keramički žeton

Sisak, zbirke M. Pavletića,
bez podataka o mjestu nalaza
Ø 1,7 cm A-17523
Datacija: 1. - 4. st.
Ožanić 2003, 113, kat. 265 c

134. Koštani žetoni (11 kom.)

Sisak, zbirka M. Pavletića, bez podataka o mjestu nalaza
Ø 1,6 cm, AMZ A-17517; Ø 2cm, AMZ A -17518; Ø 2,2 cm, AMZ A-17519; Ø 2 cm, AMZ A -
17520; 1,7 cm, AMZ A-17521; Ø1,7 cm, AMZ A-17522; Ø 1,8 cm, AMZ A-17524;
Ø 1,6 cm, AMZ A-17525; Ø 1,2 cm, AMZ A-17534; Ø 1,7 cm, AMZ A-17540; Ø 1,5 cm, AMZ A-17715
Datacija: 1. - 4. st.
Ožanić 2003, 113, kat. 265 a, b; kat. 266 a-d; kat. 267; 114, kat. 268; kat. 269 d; kat. 270 c.

135. Opeka s urezanim poljima za igru

(*duodecim scripta*, slična današnjoj igri "mlina")
Sisak, bez podataka o mjestu nalaza
21x21 cm, A-17058
Datacija: 1. - 4.st.

**Korištena literatura
Bibliography**

ALBUS, L.J. 1988 – *Antički zvrk i njegova refleksija u narodnim dječjim igračkama. Antiker Kreisel und sein Widerspiegeln in den volkstümlichen Kinderspielzeugen. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin 8, Varaždin 1988: 87-96.*

ALBUS, L.J. (Lj. A.) 2009 – *Naj u Gradskom muzeju Varaždin. Katalog izložbe. Varaždin 2009.*

ALLTAG IM ALTEN ROM, Ein Lexikon von Karl-Wilhelm Weeber, s.v. Kinderspiel, Alltag im Alten Rom; Ein Lexikon, Düsseldorf (Artemis u. Winkler, 3. Aufl.) 1997: 202-203.

ALLTAG UND PRACHT – *Die Entdeckung der keltischen Frauen. Manching 2008.*

BAKARIĆ, L. 2008 – *Astragalna zrna od jantara iz japodske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Astragal Shaped Amber Beads from the Iapodie Collection of the Archaeological Museum in Zagreb. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 23, Zagreb-Gospić 2008: 117-125.*

BAKER, R. – G. VIANELLO 1973 – *Bambole. Novara 1973.*

BALEN, J. 2005 – *Sarvaš – neolitičko i eneolitičko naselje. Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae 2, Zagreb 2005.*

BALEN-LETUNIĆ, D. 1982, *Prehistorijske minijaturne posude-igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vorgeschiedliche kleine Spielzeuggefäße aus dem Archäologischen Museum in Zagreb. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 15, Zagreb 1982: 69-87.*

BALEN-LETUNIĆ, D. – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1982 – *Igračke u prehistoriji i antici – iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Katalog izložbe, Varaždin 1982.*

BALEN-LETUNIĆ, D. – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1982 – *Igre i igračke u prehistoriji i antici. Umjetnost i dijete 82, Zagreb 1982: 40-48.*

BALJ, L. 2009 – *Minijaturne posude vinčanske kulture: Dečije igračke ili predmeti neke druge namene. Miniature vassel of Vincha culture: Children's toys or the objects of some other purpose. Rad muzeja Vojvodine 51, Novi Sad 2009: 23-34.*

BANNER, B. 1958 – *Kinderspielzeuge im Fundmaterial der bronzzeitlichen Siedlung Gyulavarsand – Laposhalom. Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 9/1-4, Budapest 1958: 245-252.*

BOSSERT, H. TH. 1936 – *Hellas und Rom – Die kultur der Antike in Bildern. Berlin 1936.*

BREVE, G. 2000 – *Da Roma per gioco – Giochi e giocattoli nell' antica Roma. Milano 2000.*

BUCHHOLZ, H. G. 1982 – *Bronzezeitliche Brettspiele aus Zypern. Acta Praehistorica et Archaeologica 13/14, Berlin 1982: 67-74.*

BURKOWSKY, Z. 2009 – *Minijaturne posude iz prapovijesne zbirke Gradskog muzeja Sisak. Miniature containers from the prehistoric collection of the City Museum Sisak. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak 9, Sisak 2009: 287-303.*

CAILLOIS, R. 1979 – *Igre i ljudi. Les jeux et les hommes, Beograd (Nolit) 1979.*

CHEVALIER, J. – A. GHEERBRANT 1989 – *Rječnik simbola. Zagreb 1989.*

CONDRAU, G. F. 2006 – *Spielzeugen – Sammlung Depuoz Zürich. Zürich 2006.*

DIMITRIJEVIĆ, S. 1956 – *Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture. Ein Beitrag zur weiteren Kenntnis der Vučedoler Kultur. Opuscula archaeologica 1, Zagreb 1956: 5-56.*

DIMITRIJEVIĆ, S. 1961 – *Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. Problem des Neolithikums und Aeneolithicum in Nordwestjugoslawien. Opuscula archaeologica 5, Zagreb 1961.*

DIMITRIJEVIĆ, S. 1968 – *Sopotsko-lendelska kultura. Sopot-Lengyeller Kultur. Monographiae archaeologica 1, Zagreb 1961.*

DIMITRIJEVIĆ, S. 1979 – *Sjeverna zona. U: Praistorija jugoslavenskih zemalja 2, Sarajevo 1979: 229-363.*

DIMITRIJEVIĆ, S. 1979 – *Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks. U: Praistorija jugoslavenskih zemalja 3, Sarajevo 1979: 267-341.*

DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1956 – *Samatovci – neolitsko naselje kod Osijeka. Neolitische Ansiedlung Samatovci bei Osijek. Zbornik Matice srpske 12, Novi sad 1956: 17-37.*

EIBNER, C. 1973 – *Die urnenfelderzeitlichen Sauggefäße – Ein Beitrag zur morphologischen und ergologischen Umschreibung. Praehistorische Zeitschrift 48/2, Berlin 1973: 144-199.*

FITTA, M. 1998 – *Spiele und Spielzeug in der Antike – Unterhaltung und Vergnügen im Altertum. Stuttgart 1998.*

GALIC, L.J. 2008 – *Ivan Vučetić. Juan Vucetich. 1858 – 1925, Zagreb 2008.*

GALIN, K. 2003 – *Titraji života – Hrvatska narodna glazbala. Katalog izložbe. Zagreb 2003.*

HOFFILLER, V. 1933 – *Corpus vasorum antiquorum. Yougoslavie 1, Paris 1933 (Vučedol).*

HOFFILLER, V. 1938 – *Corpus vasorum antiquorum. Yougoslavie 2, Beograd 1938 (Sarvaš, Dalj, Velika Gorica).*

HUIZINGA, J. 1992 – *Homo ludens. Zagreb (Naprijed) 1992.*

JACOB, H. E. 1957 – *Šest hiljada godina kruha. Secshtausend Jahre Brot. Zagreb (Kultura) 1957.*

JURIŠIĆ, M. 1996 – *Nezakcij: Životinjske kosti-osteološka analiza. Nesactium: An Osteological Analysis of the Animal Bones. U: Nezakcij-nalaz grobnice 1981. godine. Nesactium- The Discovery of a Grave Vault in 1981. Monografije i katalogi Arheološkog muzeja Istre 6, Pula 1996: 65-68.*

КАЛЧЕВ, П. (KALCHEV, P). 2005 – *Неолитни жилища Стара Загора. Neolithic dwellings Stara Zagora. Katalog izložbe. Stara Zagora 2005.*

KUNAC, A. 2007 – *Stare igre u makarskoj i Primorju. Old Games in Makarska and its littoral. Katalog izložbe. Makarska 2007.*

KUŠAN ŠPALJ, D. – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2006 – *Najljepše grčke vaze iz riznice Arheološkog muzeja u Zagrebu. The most beautiful Greek vases from the treasury of the archaeological Museum in Zagreb. Katalog izložbe. Zagreb 2006.*

LORIDANT, F. - P. BURA – *De l'eau? Du vin?, Note sur des pratiques funéraires (ablutions/libations). A propos d'une tombe à incinération découverte à Thérouanne (Pais-de-calais), Actes du Congrès d'Istres, 21. 24. mai 1998. – Société française d'étude de la ceramique antique en Gaule, 1998, (Marseille 1999), 235-246 (s.v. La tombe à la fiole en plomb, 236 i d., sl. 4).*

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1993 – *Naselje kasnog brončanog doba na Kalniku. Katalog izložbe. Križevci – Zagreb 1993.*

MIHOVILIĆ, K. 2011 – *Istraživanje sonde 1 uz JI ugao zgrade Arheološkog muzeja Istre. Exploratio of probe 1 alongside the southeastern corner of the building housing the Archaeological Museum of Istria. U: Na početku je bila peć – Željeznodobno naselje i nekropola uz temelje Arheološkog muzeja Istre u Puli. At the beginning was the furnace – An Iron settlement and necropolis alongside the foundations of the Archaeological Museum of Istria at Pula. Katalog izložbe. Pula 2011: 9-41.*

MOSLAVAC, S. 2007 – *Vesela je pjesma naša. Kutina 2007.*

OŽANIĆ, I. – I. RADMAN-LIVAJA – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2003 – *Antički predmeti – Predmeti za igru. Gaming objects. U: Na tragovima vremena – Iz arheološke zbirke Mateja Pavletića. Tracing the Times – From the archaeological collection of Matej Pavletić. Katalog izložbe. Zagreb 2003: 13-38, 46-49.*

REGGIANI, A. M. 2007 – *Pueritia. Djetinjstvo. Deplijan izložbe. Zagreb 2007.*

RADIĆ ROSSI I. 2005 – *Sjećanje na vrijeme Tritona i Nereida – O vjeri i obredima na antičkim brodovima. Remembering the Times of Triton and Nereides – About Religion and Ceremonies on Ancient Ships. Histria Antiqua 13, Pula 2005: 143-155.*

SALZA PRINA RICOTTI, E. 1995 – *Giochi e giocattoli. Vita e costumi dei Romani antichi 18. Roma 1995.*

SCHLIEMANN, H. 1881 – *Ilios – Stadt und Land der Trojaner. Leipzig 1881.*

SCHMIDT, R.R. 1945 – *Die Burg Vučedol. Zagreb 1945.*

SPIEGEL, C. 1988 – *Historische Spielereien. U: Spielenwelten – Spiele und Spielzeug aus zwei Jahrhunderten. Katalog izložbe. Bregenz 1988: 85-87.*

SPIEL MIT, PENELOPE! 1993 – *Spiele und Spielzeug der Antike. Katalog izložbe. Graz 1993.*

ŠEPER, M. 1952 – *Neolitičko naselje na Kormadinu. Neolitische Station "Kormadin.". Arheološki vestnik 3/1, Ljubljana 1952: 24-98.*

TOLDI, Z. 1980 – *Dijete i njegov svijet. Katalog izložbe. Slavonski Brod 1979/1980.*

TOMAŽ, A. 2008 – *Prva dama. Ob otkritju prazgodovinske ženske figurine na Slovenskem. First lady. The discovery of a prehistoric female figurine in Slovenia. Kopar 2008.*

VIKIĆ-BELANČIĆ, B. 1972-73 – *Prilog istraživanju antičkog naseobinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama. Beitrag zur Erforschung des antiken Ansiedlungskomplexes in Varaždinske Toplice. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 6-7, Zagreb 1972-73: 75-127.*

VINSKI, Z. 1958 – *Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar. Bronzezeitlichen Hortfunde von Lovas und Vukovar. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 1, Zagreb 1958: 1-34.*

VINSKI GASPARINI, K. 1973 – *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien. Monografije Fil. Fak. 1, Zadar 1973.*